

KRIMINALOMSORGEN

Småskrift

Lovlydighet

– et steg mot autonomi og sosialt ansvar

Et essay om kriminalomsorgsmetodikk

Kåre E. Leiksett

Oslo, juli 2005

Nr. 2/2005

Lovlydighet – et steg mot autonomi og sosialt ansvar

Et essay om kriminalomsorgsmetodikk

Kåre E. Leiksett

Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS
Oslo, juli 2005

Utgitt av:
Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS
Boks 6138 Etterstad
0602 Oslo
www.krus.no

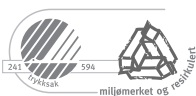
Copyright: Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS, Oslo 2005

I serien:
KRUS Småskrift
Nr 2/2005

ISBN: 82-91910-48-0
ISSN: 0803-9399

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Grafisk design: Digitalpress
Trykk: Hippo

***“Intet problem
kan motstå
tankens angrep.”***

Voltaire (1694-1778)

FORORD

Det begynner å bli en gammel diskusjon, dette, om hva som virker og ikke virker med hensyn til forebygging av ny kriminalitet hos allerede domfelte. Mye forskning og teoriutvikling har funnet sted, først og fremst i Canada, England og deler av USA, men også Spania, Tyskland og andre har bidratt med verdifulle studier og informasjon.

I Norge er det utarbeidet en fagstrategi som gir føringer om grunnlaget for tiltak, programmer og metoder. Strategien er i det vesentlige i samsvar med de anbefalingene som kommer fra forskere og andre lands kriminalomsorgsmyndigheter.

Det var mot denne bakgrunnen at Kriminalomsorgens utdanningscenter anmodet tidligere avdelingsdirektør i Justisdepartementet, Kåre E. Leiksett, om å utarbeide en oversikt over deler av den foreliggende faglitteraturen og å redegjøre for enkelte hovedfunn fra den etter hvert omfattende forskningen som har funnet sted i de senere årene.

Svaret på anmodningen finnes i dette små-skriftet. I tillegg til å orientere om faktiske funn og relevant teori, gir Leiksett uttrykk for egne oppfatninger og skisserer et mulig utdanningsopplegg tilpasset norske forhold. Han peker på at det til tross for ulike "skoler" og retninger, viser seg å være ganske sammenfallende praksis på tvers av fag-grensene. Grunnlaget for et felles faglig ståsted i kriminalomsorgen er derfor til stede.

KRUS retter en takk til Leiksett, og oppfordrer både tilsatte og domfelte til å lese og drøfte innholdet med sikte på å yte konstruktive bidrag til å forebygge ny kriminalitet og legge forholdene til rette for et verdig liv.

Oslo, desember 2005

Harald Føsker
direktør

INNHALDSFORTEGNELSE

Sammendrag	7
Abstract	9
Innledning	11
DEL I: KONTEKST OG OVERBLIKK	13
Om hva? For hvem?	13
"(...) I den hensikt at han skal føle det som et onde"	15
Faglig streiftog	19
Evolusjonsteori, biologi og medisin	19
Psykologi og psykiatri	21
DEL II: KLIENTELL OG METODIKK	26
Kriminalomsorgens klienter	26
Valg av metodikk	32
DEL III: KRIMINALOMSORGSMETODIKK	37
1. En klar endringsmodell som bygger på forsknings- og evidensbasert kunnskap	37
2. Utvelgelse av deltakere	38
3. Dynamiske risikofaktorer	39
4. Risikofaktorenes omfang og spesifisering	40
5. Effektive metoder	41
6. Ferdighetsorientering	49
7. Rekkefølge, intensitet og varighet	49
8. Engasjement og motivasjon	50
9. Kontinuitet i programmer og andre tiltak	50
10. Fortløpende kontroll	51
11. Fortløpende evaluering	51
Miljøarbeid	53
Utkast til fag- og utdanningsplan/curriculum i kriminalomsorgsmetodikk	55
Avslutning	61
Kåre E. Leiksetts bakgrunn	62
Litteraturliste	64

SAMMENDRAG

Kåre E. Leiksett er utdannet innen bl.a. psykoterapi, forvaltning og ledelse. Han har virket i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling og vært stipendiat ved Direktoratet for kriminalforsorgen (København), i tillegg til sitt terapeutiske arbeid. Leiksett har også vært medlem av Straffelovrådet, Fengselslovutvalget, Friomsorgens policyutvalg, samt representant ved Europarådets underkomité for friomsorgssaker. Han har ledet Friomsorgsutvalget, utviklingen av kriminalomsorgens faglige strategi, og er hovedansvarlig for *St.meld.nr.27* (1997-98).

I dette essayet viser Leiksett at kriminalomsorgen yter et viktig bidrag til opprettholdelsen av et sivilisert og trygt samfunn. Dens beskyttende og vernende funksjon kan fremheves og oppgraderes, og utbygges, endres eller nedbygges i takt med samfunnsutviklingen og i lys av hva forskning og ny viten forteller oss.

Essayet tar for seg "innholdet i soningen". Del I gir kontekst og overblikk, og ser på utviklingen av synet på straff, dens mening og innhold. I kriminalomsorgen kreves det nå gode og saklige begrunnelser for bruk av restriksjoner, og mildere tiltak går foran strengere. Videre gir essayet en gjennomgang av noen store fagområder som peker seg ut som vesentlige bidragsyttere til fagutviklingen i kriminalomsorgen, hvor evolusjonsbiologi og miljøfaktorer ses som supplerende størrelser.

Del II handler innledningsvis om sosiale og psykologiske forhold som synes representative for kriminalomsorgens klientell. Dernest følger en redegjørelse for valg av metodikk; psykologer og pedagoger fra Canada, England og deler av USA, er hovedleverandører av forskning og utvikling av tiltak for lovbrutere. Vinkling og vekting av tiltakene vil nødvendigvis måtte preges av at det for kriminalomsorgen er samfunnsvernet som primært skal tilgodeses. En samlet vurdering taler for at kriminalomsorgen i all hovedsak bør anvende en kognitiv-atferdsorientert tilnærming, under den uttrykkelige forutsetning at tiltakene gjennomføres på frivillig grunnlag, med informert samtykke og under betryggende etiske forhold. Tilbudene skal uten reservasjoner være identitetsstyrkende og integritetskapende, samtidig som det er tatt hensyn til at vi lever i fellesskap med andre mennesker med krav på respekt for sine verdier, interesser og behov.

Del III ser på krav som kan stilles til programmer og terapeutiske samfunn. Herunder følges disposisjonen til den engelske kriminalomsorgen, hvis oppfatninger dreier seg

vesentlig om hvilke kriterier som må være oppfylt for at programmer skal kunne godkjennes til bruk i fengselsvesenet og friomsorgen, og hvilke karakteristika som preger effektive programmer. "Effektiv" henspiller på tiltakenes kriminalitetsforebyggende virkning. Rekommandasjonene har utvilsomt gyldighet for norske forhold, med de tilpasningene som følger av legale og kulturelle forskjeller. I dette essayet omfattes ikke bare programmer og terapeutiske samfunn, men flere tiltak og metoder som har et endringsaspekt i seg.

Til slutt lanseres et utkast til fag- og opplæringsplan (curriculum) som bygger på oppdatert forskning og dokumentert erfaring.

ABSTRACT

Kåre E. Leiksett is educated within psychotherapy, administration and management, to name but a part. He has had several functions in the Correctional Service division of the Department of Justice in Norway, and done his scholarship at the Directory of the Correctional Service in København in addition to his therapist-practise. In relation to the Correctional Service, Leiksett has been a member of a number of Norwegian councils and committees, as well as a representative at the European Council. He has also been head of the Committee of the Correctional Service, lead the development of the professional strategy for the Correctional Service, and has the main responsibility for *St.meld.nr.27* (1997-98), which have set a new direction for the Correctional Service of Norway.

In this essay, Leiksett shows that the Correctional Service renders an important contribution to the preservation of a civilised and safe society. Its protective and defensive function may be emphasized and up-graded, and strengthened, altered or weakened in accordance with the development of society in general, and in light of what research and new knowledge tells us.

The essay treats "the contents of the penal code". Part I outline context and overview, and looks at the development of the view on penal code - its meaning and content. In the Correctional Service today, good and fact-founded arguments for use of restriction is demanded, and mild measures, rather than harsh, are preferred. Further, the essay gives a thoroughfare of some of the larger disciplines that contributes to the professional development of the Correctional Service, wherein evolutionary biology and environmental factors are seen as supplements to each other, and not in competition.

Part II deals firstly with social and psychological conditions which seems representative for the clients of the Correctional Service. Thereafter, the chose of methodology is treated; psychologists and pedagogues from Canada, England and parts of the USA, are main suppliers of research and expositions of measures against criminals. The perspectives and emphasizes of these measures will necessarily be marked by the objective of community protection. An overall evaluation indicates strongly the application of a cognitive-behavioural oriented approach in principal, taken that the measures are

undergone voluntarily, with an informed consent and under satisfactory ethical conditions. The programs and offers given to the clients/criminals, shall without reservations strengthen identity and integration, at the same time as community considerations are to be preserved.

Part III looks at demands that may be set for programs and therapeutic communities. The outline follows the English Correctional Service, which focuses on the criteria for approval of programs for use in prison and in the Correctional Service, and the common features of effective programs. "Effective" is here understood as crime-preventive. The recommendations have without doubt validation for Norwegian conditions, with the adjustment that follows legal and cultural differences. Not only programs and therapeutic communities are taken into regard, but also other measures and methods that have aspects of change in focus.

The essay is brought to a close with a draft of a professional and educative plan (curriculum), based on up-to-date research and documented experience.

INNLEDNING

I vår tid møter kriminalomsorgen, bestående av fengselsvesenet og friomsorgen, økende respekt og forståelse for sin betydning for samfunnsvernet og kriminalitetsbekjempelsen. Kriminalomsorgens tradisjonelle status som strafferettssystemets "katt blant hermeline" blant høyprofilerte etater og statsmakter som politi, påtalemyndighet og domstol, er langsomt i ferd med å endre seg. I noen grad kan dette forklares med at utviklingen av kriminalomsorgen i økende omfang bygger sitt kriminalitetsforebyggende arbeid på forskningsbasert kunnskap, etisk refleksjon og rasjonalitet. Så vel sikkerhetsmessige som rehabiliterende tiltak og metoder ses stadig oftere i lys av vitenskapelige funn og hypoteser. I dette essayet er blikket særlig rettet mot behandlingssmessige og rehabiliterende aktiviteter og metoder med utgangspunkt i forskning, studier og teoriutvikling som har funnet sted de siste 20–30 årene i ulikt omfang i store deler av verden (se referat fra konferanse arrangert av The International Corrections and Prison Association for the Advancement of Professional Corrections 2004). Gjennom utdanningsopplegg, bruk av akademisk kompetanse (i tillegg til jus), forskning og kvalitetssikret praksis er det etter hvert støpt et fundament for en kriminalomsorg preget av kunnskap, metodisk tilnærming og prinsippstyrte intervensjoner. Studier har dokumentert hvilke programmer, tiltak og metoder som gir lovende resultater, og nye funn kommer stadig til.

Undersøkelser viser sikre eller lovende resultater i form av redusert tilbakefall til ny kriminalitet. Grunnlaget, teoretisk og praktisk, kan sies å være lagt for målrettet rehabiliterende innsats. Det er betimelig å minne om at "det beste ikke må bli det godes fiende", det vil si at vi unnlater å gjøre oss nytte av kunnskap som har dokumentert sin anvendelighet i påvente av vidundertiltak som alle kan enes om. Mye er fortsatt uavklart på fagplanet, og noen overdreven behandlingsoptimisme er det foreløpig ikke grunnlag for. Faglig forsvarlig virksomhet må imidlertid hvile på den forskningsbaserte viten som er tilgjengelig. Tiden for syning er definitivt over.

De intervensjonsmetoder som så langt har vist seg virksomme og effektive er egnet over alt hvor det søkes etablert tiltak for å motvirke asosialitet og kriminalitet. Samfunnsvernet kan best imøtekommes ved at kriminalomsorgen vektlegger sin innsats for lovbrøyttere som har et endringspotensial. Selv de som underkjenner sine evner til vekst og mestring, kan utfordres på mulighetene til å leve et "vanlig" liv. Målet for kriminal-

omsorgen er å bidra til kunnskap om nødvendige regler for konstruktivt samspill mellom mennesker, og motvirke at omgivelsene opplever tap, frykt og skade. Det ligger ikke frihet og velbefinnende i det å være på kant med omgivelsene.

DEL I: KONTEKST OG OVERBLIKK

Om hva? For hvem?

Metodikken som blir presentert i dette essayet, er relevant for alle som jobber direkte med kriminalomsorgens klientell - og andre som i sitt arbeid støter på mennesker med lignende handle- og væremåter, eksempelvis tilsatte i barnevernet, rusomsorgen, psykiatrien og sosialomsorgen. Arbeidsformene må naturligvis tilpasses det lov- og regelverk som gjelder for vedkommende instans, og de målformuleringene som måtte foreligge.

Vi henvender oss først og fremst til kriminalomsorgens tilsatte med faglige funksjoner eller lederskap på ett eller flere områder:

- De som daglig står ansikt til ansikt med lovbyteren; individuelt, i gruppe eller institusjon, altså stort sett fengselsbetjenter, friomsorgsmedarbeidere, miljøarbeidere og andre som står i direkte kontakt med innsatte og domfelte.
- Undervisningspersonell og fagfolk med veileder- og konsultasjonskompetanse; de som skal sørge for at etatens tilsatte holder og opprettholder et høyt faglig nivå.
- Strategene og programdesignerne; de som fastsetter overordnede og langsiktige mål, utarbeider strategier og ser til at faglig aktivitet utvikler seg i henhold til oppdatert kunnskap.

Kriminalomsorgens "fotfolk" trenger en etter omstendighetene realistisk og anvendelig metodikk for å utføre dagens gjøremål bevisst og systematisk. Siste del av essayet er primært skrevet for fagfolk med fengselsskole eller treårig høyskoleutdanning, oftest sosionomer og barnevernspedagoger. Funksjoner av faglig art som de forventes å beherske i sin daglige dont, bygger på omfattende teori, forskning og evidensbasert praksis. Kunnskapsgrunnet er søkt tilpasset kriminalomsorgens funksjoner og oppgaver, og justert i henhold til utdanningsnivået. For medarbeidere med lang akademisk utdanning som psykologer, medisinere og pedagoger, ofte med betydelig kompetanse utover hovedfag, vil informasjonen og synspunktene kunne inngå som ledd i den løpende faglige debatten.

Kunnskapsprodusentene – forskere, teoretikere, programdesignere – har som opp-

gave å sørge for at tiltak og metoder er teoretisk holdbare og praktikable i en travel hverdag, og nyttige på den måten at de bidrar til kriminalomsorgens måloppnåelse. De "tunge" forsknings- og fagmiljøene vil i stor grad finnes utenfor etaten, bl.a. ved universiteter, høyskoler og forskningsinstitusjoner. Det ligger en betydelig utfordring i å skape et fortrolig og gjensidig stimulerende samvirke på tvers av forvaltnings- og etatstilknnytning, disipliner og utdanningsnivåer.

Den norske kriminalomsorgen kan sies å stå på fire pilarer:

1. **Lovgivningen**, først og fremst Lov om gjennomføring av straff av 18. mai 2001.
2. **Samvirkeprinsippet**, bl.a. forvaltningssamarbeidet, kontakten med tredjesektor og private organisasjoner samt bruken av fagfolk utenfor etaten.
3. **Organisasjonsstruktur og -funksjon**, bl.a. på hvilket nivå opplæring, veiledning og kvalitetskontroll av fagaktiviteter skal finne sted.
4. **Metodikk og innhold** i straffegjennomføringen, som bl.a. omfatter sikkerhet, opplæring, arbeid, programdeltakelse, miljøarbeid samt praktisk og materiell hjelp.

I dette essayet holder vi oss i første rekke til pkt. 4, "innholdet i soningen", som vi kaller det for korthets skyld. Samlebetegnelsen metodikk, definert som "systematisk fremgangsmåte, et fags metoder" (Store norske ordbok), omfatter arbeidsformer og fremgangsmåter, generelle prinsipper og kriterier, og fagetisk ståsted. De intervensjonsmetoder som her blir presentert, er en oversikt over oppfatninger som gjør seg gjeldende blant forskere, klinikere og praktikere i kriminalomsorgen i store deler av verden. Synspunktene er i store trekk sammenfallende, og de kan utgjøre et felles kunnskapsgrunnlag for fagrelatert arbeid. Et utkast til fag- og opplæringsplan (curriculum) som i det vesentlige bygger på oppdatert forskning og dokumentert erfaring, blir lansert.

Den spesialkunnskapen som trengs på en rekke områder innenfor faget kriminalomsorgsmetodikk, utdypes ikke i dette essayet. Spesialisering forutsetter mer teori og veiledet praksis over tid. (I helse- og sosialyrkene kreves ofte et par års veiledning etter grunnutdanningen. Det foreligger gode faglig grunner til å stille de samme krav til kriminalomsorgens medarbeidere.)

“(..) I den hensikt at han skal føle det som et onde”.

“Mitt eget utgangspunkt er at straff bare kan forsvares i den utstrekning den har nyttevirksomheter for samfunnet, i første rekke at den bidrar til å forhindre uønskede handlinger.”

Johs. Andenæs, professor i jus, (1994)

Den tradisjonelle definisjonen av straff er ifølge professor i strafferett, Johs. Andenæs (2004) omtrent slik: *“Straff er et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertredeisen, i den hensikt at han skal føle det som et onde. (...) Kjernen i begrepet er at en person blir utsatt for et onde på grunn av et normbrudd”*. Lenger ned i teksten nyanseres definisjonen: *“Om en vil holde fast på at straffen er et tilsiktet onde, så er denne tilføyelsen av et onde etter den vanlige oppfatning i våre dager ikke noe egenformål, men et middel til å hindre lovovertredeiser. I moderne straffullbyrdelse spiller behandlingssynspunkter en stor rolle, og også ved domstolens valg av reaksjon blir det undertiden lagt stor vekt på hva den antar er mest hensiktsmessig for å holde tiltalte på rett vei for fremtiden”*. Ståle Eskeland (2000), også jusprofessor, synes å ha samme oppfatning: *“Det er imidlertid en utbredt oppfatning i dag at tilføyelsen av et onde ikke er noe formål i seg selv. Formålet med straff er å styre borgernes atferd i bestemte retninger. De skal følge påbud og respektere forbud”*.

Formålsbetraktninger av denne typen, at man må betale en pris for forvoldt skade for å motvirke lovbrudd i fremtiden, er ikke noen ny tanke. Holdbarheten kan illustreres med et hyppig brukt sitat som Platon har tillagt filosofen Protagoras: *“Han som forsøker å straffe med fornuft, hevner seg ikke for den begåtte krenkelse, siden han ikke kan gjøre det som er gjort som om det ikke hadde skjedd. Han ser heller mot fremtiden og søker å forhindre den spesielle personen og andre som ser han straffet, fra å begå misgjerninger igjen. Og siden han har dette syn, må han mene at dyd kommer med læring, for du legger merke til at han straffer for å avskrekke”*. Som vi ser er substansen i ny og gammel definisjon ganske sammenfallende. Straffens kjerne er ikke pine, men et forsøk på å forebygge ny kriminalitet generelt og individuelt. En subjektivt opplevd plage er intet mål, men et antatt effektivt virkemiddel. Urett er det jo heller ikke at mennesker i sin alminnelighet unngår ubehag, enten det skyldes smerte, tap av aktelse eller sosial utstøting. Det kan synes paradoksalt at noen av de som faktisk blir straffet, ser ut til å bry seg mindre om de negative sosiale konsekvensene, og derfor opprettholder

handlingsmønsteret. I noen miljøer gir endog kriminelle sysler status og respekt. Som pedagogisk rettesnor for allerede etablerte lovbrøyttere, er straff i tradisjonell forstand neppe noen god idé.

Der den indre disiplin og styring er svekket eller fraværende, kan ytre struktur og kontroll være nødvendig. Av og til går "naturen over opptuktelsen", som det het før i tiden. Blant de mange som har skrevet om spenningsfeltet natur og kultur, er det i dette essayet naturlig å nevne stamfaren til det meste av moderne endringsarbeid i den vestlige verden: Wiener-nevrologen Sigmund Freud. I "Ubehaget i kulturen" (1966), peker salig Freud på behovet for normer og regler for samhandling. Sterke drifter som aggresjon og seksualitet, trenger ekstern regulering og styring i et velfungerende samfunn, mente han, samtidig som han festet lit til at det som var ytrestyrt etter hvert ble "tatt inn" som en del av en velintegret personlighet. Styring utenfra kan være påkrevd der et internalisert super-ego - dvs. en styrende og hemmende instans internalisert i personligheten - ikke er etablert eller mobiliserbart. De fleste lever godt med begrensninger, påbud og forbud, og innser uten videre at noen slike kulturelle "omkostninger" tjener fellesskapet, solidariteten og sivilisasjonen.

Noen, antakelig ganske få, tenker og føler annerledes. Som vi skal se senere, har de vanligvis gode grunner til det. Rammer, struktur, ytre kontroll og forventninger, krav om samspill og hensyntaken, kan oppleves som utidig innblanding og begrensning av frihet og utfoldelse. Kaotiske og uforutsigbare oppvekstforhold, utrygge tilknytningsforhold som pendler mellom avisning og klamring, impulsivitet og omsorgssvikt, synes å bidra sterkt til opposisjon mot etablerte samfunnsstrukturer. Samtidig vet vi mye om at positive forventninger, selvdisciplin, omtanke, stabilitet og faste grenser, er nødvendig for å skape en rimelig trygg identitet og selvfølelse, et ståsted som ikke ryker når det røyner på. Den pågående debatt i media (2004) om bråk og uro i skolen med påfølgende dårlig læringsmiljø, illustrerer hvordan individuell frihet alltid må balanseres mot samme rett for andre, og mot fellesskapets interesser. Det er i spenningsfeltet mellom en selv og andre at den gode identiteten skapes og opprettholdes, eller brytes ned og forvitrer. I William Goldings bok "Fluenes herre" (1954) ser vi hvordan veloppdragne britiske skolegutter henfaller til det rene barbari når vante strukturer bryter sammen og tilsynelatende uforklarlige hendelser blir tolket som truende og farlige. Redsel og sinne, kaos og forvirring, trer i stedet for rasjonell handling. Påkallelse av "sterke" ledere som kan organisere, forklare og bortforklare, stundom også berolige, hører med i bildet.

Språk er makt, også definisjonsmakt. Begreper kan bidra til å forvirre, tilsøre eller begripe. Til tross for bred enighet om at tilføyelsen av onder ikke er noe egenformål i

det strafferettslige systemet, opprettholdes og videreføres definisjonen av straff som et formålsløst onde. Kriminalomsorgen er, som de øvrige aktørene på feltet, pinepåførere. Intet mindre. La oss nevne ett blant mange eksempler: I Morgenbladet (2004) skriver idéhistorikeren Espen Schaanning i en kommentar til forslaget om å opprette et universitetsfengsel i Bergen, bl.a.: *“Men i denne paralleldragningen til sykehuset overser man det viktigste, nemlig at fangen skal straffes. De skal lide, påføres et onde, kjenne at det svir – man kan kalle det hva man vil, vondt skal det i alle fall gjøre å sitte i fengsel”*. Man kan undre seg over hvem som ser seg tjent med at slike synspunkter blir ført til torgs. I kriminalomsorgen kreves det gode og saklige begrunnelser for bruk av restriksjoner, og mildere tiltak går foran strengere. Noen formålsløs tilførsel av onder er det i vår tid ikke snakk om. At selve frihetsbegrensningen kan føles som ond eller ubehagelig, er det neppe noen som bestriker. Hva intensjonen enn måtte være blant dem som finner pine-retorikken hensiktsmessig, synes vi blant konsekvensene å øyne en kriminalomsorgs-politisk allianse mellom ytterste høyre og den autoritære venstresiden, som med en blanding av kunnskap og ideologi bidrar til langsommelighet i en utvikling mot mer humanitet og rasjonelle arbeidsformer - en utvikling mange av oss ser som fremskritt. Fra venstresiden advares det mot tiltak som “myker opp” soningen og tilslører ondskapen, for høyresiden er strenge regimer et selvstendig mål. Programmer og andre tiltak er for de til høyre å forstå som silkehansker og putesyng, for de på ytterste venstre som forsøk på å tilpasse domfelte til et undertrykkende system.

Angrep og nedvurdering fra ulike miljøer har etter vår mening gjort sitt til at kriminalomsorgen, til tross for mange fremskritt, fortsatt er å betrakte som en lavstatusetat hvor utviklingen har gått langt tregere enn det finnes saklig og faglig grunnlag for. En helt nødvendig kunnskapsmessig oppdatering er blitt forsinket, likeledes et fornuftig samarbeid med andre fagmiljøer og -personer. Det er ikke til å undre seg over at anstendige mennesker ikke vil identifisere seg med, arbeide i eller samarbeide med en organisasjon der en villet påføring av pine så å si per definisjon er en del av jobben. Leif Waage, assisterende direktør ved kriminalomsorgen region vest, psykolog av profesjon, har viktige synspunkter i sakens anledning, og sier i et intervju med *Aktuelt for kriminalomsorgen* (2/2004) bl.a. dette: *“Mange av mine kolleger hadde en oppfatning av at (...) behandling, straff og fengsel var uførenlige størrelser”. Han sier videre at “ kriminalomsorgen har vært preget av tvetydighet og ambivalens. Utad har vi blitt fremstilt som et nødvendig, men egentlig uønsket onde. Dette har utviklet en etat med til dels dårlig selvtilitt og elendig samvittighet. Vi er blitt definert som en ond virksomhet som påfører pine og plage, ikke som en av de viktigste institusjoner i konstitueringen av en levedyktig rettsstat.”*

Tiden er kanskje inne til å "ta tilbake" definisjonsmakten og meningsautorisasjonen som enkelte taleføre miljøer har gjort krav på. Vi har naturligvis ikke noe nytt å tilføye. I stedet argumenterer vi for en modernisert utgave av den tradisjonelle definisjonen, med formuleringer som er mer dekkende, gjenkjennelige og gyldige for den del av verden hvor vi befinner oss og tiden vi lever i. Vi antyder følgende:

Straff anvendes for å verne om fellesskapets goder og sentrale verdier, og motvirke kriminalitet fra domfelte og andre. Straffen kan føles som et onde eller ubehag, og samtidig forstås som en rasjonell og rettferdig reaksjon på krenkelse av menneskers liv, helse og rettigheter. Straffen skal gjennomføres slik at fremtidige lovbrudd motvirkes.

Et bedre alternativ vil det formentlig være å kaste begrepet straff på språkhistoriens skraphaug på grunn av dets uanvendelighet. Diffuse begreper og generelle utsagn bidrar gjerne til høy stemning og mye følelser, og det er nettopp hva kriminalomsorgen ikke trenger i tiden fremover. I stedet kunne vi gjøre det klart hva vi snakket om: Gjengjeldelse, hevn, avskrekkelse, moraldannelse, rettsfølelse, rehabilitering, sosialisering, pinepåførsel, samfunnsvern, frihetsbegrensning, eller noe helt annet.

De mest moderne, funksjonsdyktige samfunn og kulturer bygger på menneskerettighetene og en lovgivning som gjenspeiler bestemmelsene der. Rettssamfunnet er en bærebjelke i vårt demokrati, og vi tar verdier som rettsikkerhet, likebehandling og forutsigbarhet som en selvfølge. Kriminalomsorgen yter et viktig bidrag til opprettholdelsen av et sivilisert og trygt samfunn. Det bør være utgangspunktet for omdømmebygging og statusheving. Dens beskyttende og vernende funksjon kan fremheves og oppgraderes, og utbygges, endres eller nedbygges i takt med samfunnsutviklingen og i lys av hva forskning og ny viten forteller oss.

Kriminalomsorgen har et stort forbedringspotensial, og det er viktig å fastholde at straffedømte ofte, men langt fra alltid, kommer fra underprivilegerte miljøer, hvor man finner en opphopning av sosiale, helsemessige og personlige problemer (Friestad & Skog Hansen 2004). Det kan ikke avises at fengselsforholdene kan være slik fra tid til annen at enkelte plager forverrer seg over tid. Slik skal det ikke være. Isoleringstiltakene står i en negativ særstilling, og behovet for å finne mer egnete og mindre skadelige reaksjonsformer er påkrevd.

Det er krevende å jobbe i kriminalomsorgen, og vissheten om at man gjør en meningsfull og nødvendig innsats i tråd med faglige og etiske standarder er viktig for motivasjon, yrkesstolthet og gode kollegiale forhold.

Faglig streiftog

“Alle” mener noe om kriminalomsorg og behandling av lovbrutere: opinionen, politikere, jurister, psykologer, kriminologer, sosiologer, teologer, sosionomer, pedagoger, biologer og filosofer. Ingen kan forholde seg til så mange språk og forståelsesformer. Noen store fagområder peker seg ut som de mest interessante for vårt formål, slik forstått at de kan yte vesentlige bidrag til fagutviklingen. Vår gjennomgang er av flere grunner nokså impresjonistisk og overfladisk, dog ikke tilfeldig og irrelevant.

Evolusjonsteori, biologi og medisin

“I den fjerne fremtid ser jeg nye, langt viktigere forskningsfelter åpne seg. Psykologien vil bli bygd på et nytt grunnlag, det at enhver åndelig evne og ferdighet nødvendigvis erverves i gradvise trinn. Lys vil bli kastet over menneskets opprinnelse og historie”.

Charles Darwin, biolog, (1809–82)

Evolusjonære og biologiske faktorer har i lang tid vært lite påaktet som bidrag til forståelsen av menneskelig modning og utvikling. Miljø, kultur, læring, stimulering og annen ytre påvirkning har vært ansett som tilstrekkelig til å forklare hvordan personligheten dannes og uttrykker seg. I dag ser det ut til at biologien og genetikken er i ferd med å få overtaket som forklaringsmodell, i alle fall utenfor fagfolkenes rekke. Begge tilnærmingene er hver for seg utilstrekkelige, og det er gledelig å konstatere at det på mange ulike områder utvikler seg tverrfaglige miljøer for samarbeid med sikte på større forklaringsdybde og teoretisk forankring. Vi vet i dag at personligheten dannes i et komplekst samspill mellom genetiske bestemte muligheter og miljø, og at miljøet, dvs. påvirkningen utenfra, vanligvis har stor, noen ganger avgjørende betydning for om medfødte potensialer blir aktivert eller blir liggende i dvale. Det er et utbredt syn at ingen personlighetstrekk er utelukkende genetisk determinert, det foreligger som regel en felles påvirkning fra gener og miljø. Hvis miljøet endrer seg vil også ofte atferdsutfallet endre seg. *“Et optimalt psykososialt miljø kan gjøre at ellers potensielt skadelige gener ikke aktiveres og derfor ikke medfører patologiske effekter”* (Malt, Årslund & Lund 1999). Vi noterer oss at små genetiske forskjeller kan gi stor ulikhet i evner, utseende og fysiologiske egenskaper. Bananflua er ganske lik oss mennesker hva gjelder genetisk utrustning, og

sjimpansen, vår nærmeste slektning i dyreriket, har et genom som er 99% likt menneskets. Hovedforskjellen mellom menneskets og andre organismers hjerne kan bl.a. forklares gjennom de funksjonene som styres av de fylogenetisk yngste delene, de som *“er avgjørende for menneskets funksjon som sosialt, psykologisk, moralsk og kulturelt vesen”* (op. cit.). Evolusjonen har altså utstyrt oss med en hjerne som er i stand til å samordne, planlegge, bearbeide og reagere på inntrykk utenfra og innenfra, og våre kognitive evner strekker til for en rimelig hensiktsmessig tilpasning til miljøet og tiden vi lever i for de fleste av oss.

I et imponerende og perspektivrikt bokverk av den norske biologen Iver Mysterud (2003), redegjøres det utførlig for evolusjonære og biologiske teorier og forskningsresultater på menneskelig atferd. Vekselvirkningen mellom genetik og miljø ligger til grunn for hans fremstilling. Han fremholder at *“alle fag som forsker på mennesker eller noe mennesket foretar seg, har behov for et fundament som er konsistent med biologisk teori og forskning”*. Det er en oppfatning vi slutter oss til. De heftige diskusjonene mellom biologer og samfunnsvitere som vi fortsatt har både i Norge og andre land, kunne kanskje utvikle seg til konstruktive dialoger hvis utgangspunktet er at forskjellige teorier, forskningsfunn og dokumenterte erfaringer kan supplere og utdype hverandre. Konstruktivt samarbeid er mulig på tvers av faggrensene. Mysterud forteller om en rekke forskersamfunn og publikasjoner hvor fremtredende vitenskapsfolk diskuterer og utveksler kunnskap og ideer, basert på en oppfatning av at evolusjonsbiologi og miljøfaktorer må ses på som supplerende, ikke konkurrerende, størrelser. Det er interessant å registrere at samfunnsvitere, jurister og psykologer finner seg til rette i selskap med biologer og genetikere, selv om de har ulikt faglig ståsted og diskusjonene går høyt. Tiden er moden for tilsvarende samarbeid i vårt land. Mange vil nok bli overrasket over hvor mye man kan bli enige om på tvers av tradisjonelle skillelinjer.

Allerede i 1977 ble medisinske atferdsfag etablert som universitetsfag i Norge. Omfattende empiri og kunnskaper fra *“psykologi, sosiologi og antropologi hadde dokumentert klart at ikke bare genetiske og humanbiologiske faktorer påvirker helse og sykdom, men også psykologiske, sosiale og kulturelle faktorer kunne integreres med den biologiske kunnskapen i både diagnostikk og behandling (...)”* (Vaglun, Ekeberg, Finseth, Hauff & Moum 2000). I boken benytter forfatterne det de omtaler som en biopsykososial modell som forståelsesramme. Psykiateren Vaglun beskriver modellen slik: *“Den biopsykososiale modellen ser sykdom og helse i et systemperspektiv. Systemer på det cellulære nivået, på vevsnivået, på organnivået, på det psykologiske nivået, på det mellommenneskelige nivået og på det miljømessige og sosiokulturelle nivået er*

forbundet i et hierarki som går fra det molekylærbiologiske via det psykologiske til det sosiokulturelle nivået. (...) I prinsippet innebærer den biopsykososiale modellen at vi i utgangspunktet (...) er interessert i alle nivåer med henblikk på å identifisere årsaksforhold, mekanismer, konsekvenser av sykdom og skade, og behandlingsmuligheter”.

Denne modellen er ikke bare av interesse for medisinstudenter, leger og annet helsefaglig personell. Det er ikke noe i veien for å tenke i de samme prinsipielle og faglige baner innenfor kriminalomsorgen. Dessverre ser vi ofte at lovbrystergruppen faller utenfor i mange vitenskapelige sammenhenger, ofte med en lettventet begrunnelse om at “kriminalitet er ikke sykdom”, og derfor ikke bør knyttes opp til helsefagene. Sentrale tema i medisinske atferdsfag som persepsjon, kognisjon, stress, fysiologisk aktivering, utviklingsfaser, misbruksproblematikk, sosial isolasjon og forholdet mellom klient/pasient og hjelper, er grunnleggende for alle som står i en samarbeidssituasjon der utviklingspotensialet hos klientene søkes utfordret og atferden endret.

Psykologi og psykiatri

“Den største oppdagelse i menneskets historie er, at vi kan forandre våre liv ved å endre måten vi tenker på.”

William James, psykolog, (1842–1910)

Slik naturvitenskapen og samfunnsvitenskapene til tider slåss om hegemoniet, ser vi også at sosiologene og kriminologene er involvert i skjærmysler med psykologene og pedagogene. Sluttelig sørger psykologene innbyrdes for faglige nappetak som er hørbare langt ned i kriminalomsorgens rekker. *“Kontroverser i behandlingsmåter innenfor psykologien går særlig mellom den psykoanalytiske og den kognitive. De blir satt opp mot hverandre, følelser og fornuft”,* skriver førsteamanuensis i psykologi ved NTNU Turid S. Berg-Nielsen (2004), og fortsetter: *“De kognitivt orienterte terapeutene vil helst fokusere på klientens lite hensiktsmessige holdninger (...), men de psykodynamisk orienterte terapeutene har mindre tro på å forsøke å regulere ens følelser på bakgrunn av en fornuftig viljesbeslutning”.* Man kan tilføye at behandlingsmålene er forskjellige for de to tradisjonene, slik psykoanalytikerens Siri Gullestad (2001) peker på. Hun skriver at mens man i den dynamiske tradisjonen har økt autonomi og personlighetsmessig

modning som mål, refererer resultatene *“innen kognitiv behandling (...) til mer avgrensede problemområder”*. Hun ser faren *“i dagens situasjon (som) er at fenomenet psykoterapi presses inn i en medisinsk modell for evidens”*, og advarer mot at evidensbegrepet blir *“kuppet”* av et bestemt vitenskapsteoretisk og metodologisk paradigme.

Vårt eget syn er at motsetningene mellom de ulike *“skolene”* etter hvert vil bli bygget ned, og at nye synteser vil oppstå. Det vil ny forskning og erfaring bidra til, og veien frem er etter alle solemerker ganske kort. Divergensene preges i dag av forskjellig språk og begrepsapparat, ulik vektning av påvirkningsfaktorer og annerledes klinisk praksis. Forståelsen av hvordan mental uhelse skapes, utvikler seg og kommer til uttrykk, er allerede langt på vei sammenfallende. Viktig for vårt formål er at kriminalomsorgen trenger omfattende psykologisk kunnskap for å kunne sette i verk tiltak som bygger på et solid og pålitelig teoretisk grunnlag, selv om etaten ikke skal drive noen form for psykoterapeutisk praksis slik begrepet vanligvis blir forstått.

Psykiateren Anders Evang (1986) har fra et psykodynamisk perspektiv skrevet godt og forståelig om personlighetsutvikling og borderline-tilstander (i den offisielle norske diagnoselisten plassert under *“ustabil personlighetsforstyrrelse”*). Hans mål er *“å gi aktiv, anvendbar kunnskap (...). Teorien skal gjøre det mulig å forstå borderline menneskers følelser, funksjon, personlighet og hvordan man best kan møte dem”*. Med utgangspunkt i egopsykologi, symbiose-separasjon-individuasjon, og objektrelasjonsteori, beskriver han barndommens betydning for *“vår senere evne til stabilitet, selvfølelse, impuls kontroll, planlegging, arbeide, utfoldelse, kontakt og kjærlighet”*. Boken drøfter tema som personlighetsforstyrrelser, sinne, impulsivitet, seksualitet, suicidalitet og selvbeskadigelse, og drøfter spørsmål knyttet til hvordan man kan møte mennesker med denne type livsvansker. I en annen bok (1990) redegjør Evang på samme teoretiske grunnlag og i en noe popularisert form, for arbeid og utfoldelse, narcissisme, sosiopati/psykopati, stoffmisbruk, vold, incest og prostitusjon – tematikk vel kjent for kriminalomsorgen. Egopsykologi, objektrelasjonstenkning og ny viten om tilknytningsformer, er nyttig viten for ansatte i vår etat, bl.a. fordi den i tillegg til kunnskapsstoffet gir et bakteppe som kan tjene til økt empati og innlevelse i de ofte traumatiske forholdene noen av klientene har vokst opp under.

Psykodynamisk psykoterapi må ikke forveksles med enhver dynamisk basert tilnærming. Standardmodellen med en avventende holdning, frie assosiasjoner, refleksjon, formålsløshet og tolkning av overføringsmateriale, er ikke egnet for kriminalomsorgens klientell. Det vil neppe noen psykodynamikere mene heller. Basert på moderne dynamisk teori og praksis beskriver Evang det han kaller *“jeg-styrkende tiltak”*, altså ikke terapi slik begrepet

vanligvis forstås. Som det fremgår av oversikten nedenfor er hans anbefalinger så langt vi kan se, stort sett i samsvar med hva kognitivt-atferdsorienterte terapeuter vil kunne anbefale, til dels med hjelp av et annet begrepsapparat.

- Fremme verbalisering
- Ikke fremme ventilasjon av aggresjon
- Ikke være passiv
- Ikke bli lokket til omnipotens
- Ikke bli lokket til uheldige samspill
- Ikke ta på deg mer enn du har dekning for
- Ha tilgang til støtte selv
- Være forutsigbar og pålitelig
- Ikke gi tolkninger
- Bruke resonnement
- Fremme evne til utsettelse
- Styrke observerende ego
- Fremme trening av ego-funksjoner
- Verne om klientens autonomi
- Forvente vekst
- Være sannferdig
- Være synlig og tydelig

Vi understreker at Evang selv ikke inkluderer straffedømte i sin beskrivelse av målgruppen. Det står for egen regning når jeg tar kriteriene med her, bl.a. for å peke på at når det kommer til tiltak og praksis, står de to psykologiske hovedtradisjonene ikke nødvendigvis så langt fra hverandre.

Innenfor det psykiatriske fagfeltet, barnevernet og pedagogikken, har det i de senere årene skjedd en interessant utvikling fra patologi til tyngre vektning av ressursaspektet hos barn og voksne: Fra patogenese, det som gikk galt, til salutogenese, til mestring og mobilisering av ressurser, beskyttelsesfaktorer og motstandskraft. Selv ved store påkjenninger i oppveksten, ved kriser, traumer og stress, er det mange som klarer seg forbausende bra. Er behandling nødvendig, rettes fokus mot ferdighetsutvikling, stresshåndtering og trening som gir sosial kompetanse og trygghet. Vårt inntrykk er at det uavhengig av "skole" er en trend i tiden som går ut på å søke seg inn mot sterke og utviklingsbare sider i personligheten, og vekke mulighetene for vekst, tilpasning og økt trivsel.

Stadig flere terapeuter og andre profesjoner ser ut til å holde en knapp på at psykiske plager og livsvansker best kan forstås og avhjelpes ved å holde seg til tanke- og tenkningsprosesser, og handlings- og holdningsmønstre. Emosjoner og affekter er – motsatt av hva som av og til hevdes – gjenstand for oppmerksomhet også i den kognitive tradisjonen, selv om tilnæringsmåtene er noe forskjellig fra psykodynamikernes. Psykologene Torkil Berge og Arne Repål (2004) definerer kognisjon som kontinuerlig

bearbeidelse av informasjon: *“for eksempel hvordan vi tenker på, forestiller oss eller minnes en bestemt hendelse. Gjennom en stadig pågående indre samtale tenker vi over og ser for oss hva vi opplever, vi kommenterer våre handlinger og forestiller oss hva som kan komme til å skje”*. Forfatterne peker på at om de automatiske, selvdrevne tankene er av negativt slag, kan de bidra til nedstemthet og engstelighet, noen ganger til desparasjon og forvirring med etterfølgende uhensiktsmessig, tidvis destruktiv atferd og overdrevne følelsesmessige reaksjoner. En nedvurdering av seg selv og sin egen verdi og mestringsevne hører gjerne med til slike negative, indre tankeprosesser. Det er et terapeutisk mål *“å styrke klientens ferdighet i å identifisere slike selvd destruktive onde sirkler. (...) Terapeut og klient drøfter muligheten for ulike alternative tenke- og handlemåter”*. En forutsetning for at endringer skal finne sted er at *“grunnmuren for slikt arbeid, alliansen med klienten, er sterk og trygg”*. Det er for kriminalomsorgens tilsatte interessant å merke seg at forfatterne peker på at personlighetsforankrete problemer responderer best på en bredspektret tilnærming. Felles kjennetegn er bl.a. et godt strukturert opplegg, et aktivt samarbeid, konkrete mål, relativt lang kontaktvarighet og et teoretisk fundament som klienten forstår og deler. I tillegg kombineres terapien med andre tilgjengelige hjelpetilbud. *“Den behandlingspessimisme som tidligere var knyttet til personlighetsforstyrrelser, er i ferd med å bli avløst av en langt mer optimistisk holdning –fordi en kan dokumentere at behandling hjelper”*, er forfatternes oppmuntrende konklusjon.

Interessen for kognitiv terapi synes økende både blant fagfolk og “folk flest”. Noen terapeuter bruker rene kognitive metoder, andre velger å kombinere ulike fremgangsmåter. *“Generelt kan vi si at grunnforskningen innen kognitiv og biologisk psykologi preger utviklingen, at kognitiv terapi benytter prinsippstyrte metoder fremfor teknikker, at den fokuserer mer på komplekse og komorbide tilstander, og at den integrerer holistiske og interpersonlige tankemåter”* (Berge 2001). I litteraturlisten har vi tatt med et par norske, meget lesevverdige bøker hvor ressursmobilisering som terapeutisk mulighet er beskrevet og drøftet, bl .a. Gjærum (1998) og Waaktar & Christie (2000).

Avslutningsvis skal vi se litt nærmere på en metodikk som ikke har terapeutiske ambisjoner, men som like fullt sikter mot endring og utvikling. Vi tenker på den aktiviteten som går under begrepet coaching. Denne metodikken har i stor utstrekning gjort seg nytte av psykologisk tenkning og praksis, ganske særlig fra den kognitive retningen. Forfatteren av boken Coaching (Gjerde 2003) definerer arbeidsformen som *“en kommunikasjonsform som fremmer handling og læring – på personlig og faglig plan – gjennom bevisstgjøring, utfordring og motivasjon”*. Hun mener å kunne avgrense og definere

coaching som et selvstendig fag uten helt å lykkes med det. Avansert form for coaching, tidvis rettet inn mot selve prosessen mellom utøver og coach, kan neppe skilles fra en rekke andre tilnærminger, enten de omtaler seg selv som terapi, filosofisk praksis, behandling, sosialt arbeid eller rådgivning. Denne metodikken er tatt med her, bl.a. fordi den beskriver forståelsesformer, relasjonelle forhold, teknikker og ferdigheter som er enkle å tilpasse arbeidet med kriminalomsorgens klientell. Dette gjelder særlig hvis man på forhånd har grunnleggende kjennskap til pedagogikk, kognitive tilnærminger eller profesjonelt sosialt arbeid.

DEL II: KLIENTELL OG METODIKK

Kriminalomsorgens klienter

Dette avsnittet handler om sosiale og psykologiske forhold som synes representative for kriminalomsorgens klientell. Faktorer som antas å øke risikoen for fremtidige lovbrudd omtales særskilt. Risikofaktorene bidrar ikke nødvendigvis til årsaksforklaringer, selv om vi må kunne slutte at ulike kombinasjoner av livsbelastninger over tid kan gi en asosial livsstil som resultat.

Lovbryteri er ingen sykdom, og det soner en del mennesker i norske fengsler eller på samfunnsstraff som verken er sosialt eller personlig nedtyngt i alvorlig grad. Lovbruddene for denne kategorien kan kanskje best ses som en tilnærmet aldersadekvat utagering i en livsperiode hvor spenningssøking, tøffhetsbehov og ubetenksomhet løper sammen i en uheldig kombinasjon. Eller det kan dreie seg om engangstilfeller hvor særlige omstendigheter og situasjoner i avgjørende grad bidro til lovbruddet. Veien ut av kriminaliteten er i slike tilfeller vanligvis kort, og spesielle tiltak for å motvirke nye lovbrudd er verken nødvendig eller ønskelig. Det synes tvert om å forholde seg slik at for mye oppstuss og tilbud om hjelp, kan bidra til stigmatisering og til å konsolidere en avvikidentitet, med andre ord: de blir verre. Don Andrews (1995), psykologiprofessor ved Carleton-universitetet i Ottawa konkluderer med at *"Intensive treatment services are best delivered to higher risk cases, because lower risk cases will do as well or better without intensive service"*. Samme synspunkt deles av en rekke andre fagfolk. En implikasjon ved dette er at det krever godt faglig skjønn for å vite når hjelp ikke skal ytes.

Noen lovbreakere – flere enn i normalbefolkningen – er syke, psykisk og somatisk. Mange har personlige og sosiale problemer av varierende omfang og alvorlighetsgrad. Noen sliter med gamle traumer og dyptgående problemer, og mangler forutsetningene som skal til for et vanlig liv, om det nå er det de ønsker seg. Noen reagerer uhensiktsmessig, og viser seg ekstra sårbare, intense eller kontrollorienterte i mellommenneskelige forhold. Mange har et atferdsrepertoar som støter vekk folk og bygger ned eventuelle sosiale nettverk, og vi finner en sannsynlig overrepresentasjon av mennesker med hullede samvittighet og manglende empati. For sistnevnte kategori har vi per i dag lite effektive intervensjoner å tilby. Og, som nevnt, noen "feiler" ingenting.

Kriminalitet kan i seg selv være en konsekvens av at noe gikk galt under svanger-

skap, fødsel, barndom og oppvekst. Professor Kirsten Rasmussen (2003) ved NTNU gir uttrykk for en blant fagfolk utbredt oppfatning når hun sier til *Aktuelt for kriminalomsorgen* at *“vi finner høy forekomst av personlighetsavvik, en skremmende høy andel har også ADHD (hyperaktivitet), samt lese og skrivevansker. Rusmiddelproblematikken er massiv blant de fengselsinnsatte”*. Hun sier videre: *“Personlighetsforstyrrelser generelt manifesterer seg som uhensiktsmessige og avvikende måter å tenke, føle og handle på i forhold til omverdenen. Mønsteret utvikler seg som oftest fra barndommen av. Impulsivitet og egosentrisitet er trekk ved noen personlighetsforstyrrelser. (...) Uttrykksformen vil variere fra de mest hensynsløse og skruppelløse individer som gir blaffen i andres liv og helse, til de mer uskyldig impulsive (...)”*. Vi tilføyer her at enkelte psykologer peker på at ADHD-rammete har mange symptomer som sammenfaller med dem man finner ved tilknytningsforstyrrelser, hvor omsorgssvikt, vold og traumer bidrar til atferdsavviket (Moen 2004).

Engelske undersøkelser, referert av psykologen Mary McMurrin (2001) bekrefter bildet av overrepresentasjon av mange slags personlighetsforstyrrelser blant straffedømte, inklusive antisosiale, narcissistiske, passiv-aggressive og paranoide. Gjennomgående atferdstrekk er impulsivitet, oppmerksomhetssvikt, hyperaktivitet, sinne, manipulering, mistenksomhet, liten evne til varige forhold og uansvarlighet. McMurrin tilføyer: *“Research into antisocial personality disorder, for example, identifies an early history of hyperactivity, impulsivity and attention problems. There is evidence that these characteristics may have a biological basis, for example neurochemical or brain dysfunction, but the resultant anti-social behaviour can best be explained by looking at how biological predispositions interact with the social environment over time”*.

Lignende synspunkter kommer til uttrykk hos den norske psykologiprofessoren Svenn Torgersen (1995): *En rekke adoptivstudier så vel som en norsk tvillingundersøkelse av kriminell atferd, har vist arvets betydning. Samtidig, særlig når det gjelder kriminalitet, vil det å vokse opp i et belastet miljø være viktig. Nå er ikke kriminalitet ensbetydende med antisosial personlighetsforstyrrelse. Kriminalitet er mer en atferdsmessig konsekvens av en antisosial legning. Dette betyr at arvets betydning gjerne svekkes når slike konsekvenser studeres sammenlignet med kjernepersonligheten. Det er for øvrig interessant at adoptivstudier av ren antisosialitet viser en arvemessig sammenheng med hyperaktivitet og atferdsproblemer og konsentrasjonsproblemer i barndommen”*.

Domfelte personer har ofte, men ikke alltid, omfattende og langvarige sosiale problemer. En Fafo-undersøkelse av innsatte viser opphopning av levekårsproblemer: *“Tre*

fjerdedeler har problemer på to eller flere levekårsområder. Opphopningen henger sammen med innsattes oppvekstforhold: jo flere oppvekstproblemer, desto vanskeligere levekår som voksen.” (Friestad & Skog Hansen 2004).

Vi sakser noen hovedfunn fra rapporten:

- To tredjedeler av de innsatte har hatt en oppvekst preget av ett eller flere alvorlige problemer.
- De innsatte har lav utdanning. Få har utdanning utover videregående skole.
- Innsatte har svak tilknytning til arbeidsmarkedet. Ved siden av arbeidsinntekt var sosialhjelp og kriminalitet de hovedinntektskildene som ble oppgitt av flest.
- Fire av ti befinner seg under fattigdomsgrensa.
- Mange sliter med dårlig helse. Halvparten har kroniske sykdommer, og i høyere grad enn i befolkningen ellers plages de med psykiske problemer.
- Seks av ti er rusmisbrukere, for majoriteten et blandingsmisbruk.

Ifølge rapporten oppgir nesten en tredjedel at de er blitt mishandlet. For halvparten av disse var mishandlingen av psykisk, fysisk eller seksuell karakter, for resten en kombinasjon av disse formene. For en stor andel har kriminaliteten blitt gjenstand for oppmerksomhet innen fylte 16 år, og kriminalitet var ofte grunnen til at de kom i kontakt med hjelpeapparatet. Som gruppe har oppveksten vært preget av risikofaktorer, slår rapporten fast, og peker samtidig på at nesten en tredjedel ikke har opplevd problemer med bl.a. dårlig økonomi, sykdom i familien, alvorlige motsetninger, mishandling, rusproblemer eller kontakt med barnevernet. Vel tjue prosent oppgir at de har lese- og skriveproblemer. Vi kan anta at dette er noe høyere enn i normalbefolkningen, men sikre data foreligger ikke. Uansett omfang og alvorlighetsgrad er det viktig at kriminalomsorgen tar tak i dette problemkomplekset, som vi må tro kan bidra til svekket selvfølelse, uheldig valg av omgangskrets og fortsatte lovbrudd.

Mange innsatte sliter med psykiske plager. Angst og nedstemthet er gjengangere, likeledes irritabilitet og aggressivitet, konsentrasjonsvansker og søvnproblemer.

Internasjonale undersøkelser som har satt søkelyset på psykisk helse, viser i følge rapporten en høy forekomst av lidelser, bl.a. psykoser, alvorlig depresjon, angstproblemer, ADHD og personlighetsforstyrrelser. En undersøkelse (Vik og Størksen 2000) om hyperkinesi, hvor grupper med og uten denne diagnosen ble testet, viste bl.a. følgende: Begge gruppene hadde hatt problemer i oppveksten. Evnenivået lå innenfor normalgrensene. Hyperkinesigruppen var yngre ved første gangs pågripelse, og hadde flere

straffedommer enn kontrollgruppen. *“De hadde konkrete problemer i kognitiv fungering. Dette gjaldt særlig oppgaver uten struktur som krevde eksekutive funksjoner. Som forventet hadde de store oppmerksomhetsproblemer. I tillegg rapporterte de høy spennings-søking og mange psykiatriske symptomer”.*

Kriminalomsorgens klientell har allerede begått ett eller flere lovbrudd. Tiltak og metodikk tar derfor sikte på å motvirke fremtidige lovbrudd (sekundær prevensjon) og å hindre at domfelte utvikler seg i gal retning mens de gjennomfører straffen (tertiær forebygging). Det blir viktig å finne ut hvilke personlighetstrekk, situasjoner og omstendigheter som øker risikoen for ny kriminalitet, og hvilke som beskytter mot uønskete handlinger. Andrews er blant dem som har beskjeftiget seg mye med dette temaet. I artikkelen *“The Psychology of Criminal Conduct and Effective Treatment”* (1995), skriver han at de viktigste risikofaktorene bl.a. inkluderer

- *antisocial attitudes, values, beliefs and cognitive-emotional states (personal cognitive supports for crime)*
- *procriminal associates and isolation from anticriminal others (interpersonal supports for crime)*
- *temperamental and personality factors conducive to criminal activity, including psychopathy, weak socialisation, impulsivity, restless aggressive energy, egocentrism, below average verbal intelligence, a taste for risk, and weak problem-solving/self-regulating skills*
- *a history of antisocial behaviour evident from young age*
- *familial factors that include criminality (...) low levels of affection, caring and cohesiveness, poor parental supervision and discipline practices, and outright neglect and abuse.*

I den første rapporten fra det engelske godkjenningspanelet (1999-2000) blir de dynamiske, det vil si påvirkelige, risikofaktorene, oppsummert slik:

- *svake kognitive evner*
- *antisosiale holdninger og følelser*
- *sterke bånd til og identifikasjon med antisosiale/kriminelle forbilder*
- *liten sosial tilknytning til og liten identifikasjon med gode, sosiale og ikke-kriminelle forbilder*
- *vansker med å klare seg selv, treffe beslutninger og svekket sosial kompetanse*

- alkohol- og stoffavhengighet
- omstendigheter som leder til kriminell heller enn sosialt ønskelig atferd
- ugunstige sosiale relasjoner og familieomstendigheter.

Vi kan konkludere med at det ser ut til å være bred faglig enighet om en rekke felles personlighetstrekk og egenskaper ved lovbryterklientellet. Summerer man opp og inkluderer særtrekkene som man i medisinsk sammenheng definerer som lidelser eller forstyrrelser (ICD-10 Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser (1999) og DSM-4), får man i sannhet en hel flom av kriterier: Ustabilitet, impulsivitet, liten utholdenhet, stereotyp, "fordreid" og rigid tenkning. Hertil diffus identitetsopplevelse, selvsentrering, svekket moralsk tenkning, lav frustrasjonstoleranse, plassering av skyld og ansvar på andre og utenforliggende forhold. Og endelig: antisosiale verdier, svake sosiale ferdigheter og manglende evne til hensiktsmessig problemløsning. Vi nevner også mindreverdfølelsen, sårbarheten, fortvilelsen og fremmedfølelsen som hos enkelte er rapportert som sterkt tilstedeværende. Kanskje kan dette forklare noen sider ved den perseptuelle fordreiningen som vi ofte ser, hvor klienter opplever seg truet, krenket og utfordret der slike omstendigheter ikke er umiddelbart synlig eller forståelig for andre. Etterfølgende overdrevne emosjonelle reaksjoner kan som kjent gå ut over så vel selv bilde som nære og fjerne relasjoner, og svekke tilhørigheten i konstruktive miljøer. Noen har åpenbart *"velutviklede evner til å assosiere seg fram til en krenkelse"*, slik Ingar Sletten Kolloen (2004) formulerer et personlighetstrekk hos diktergiganten Knut Hamsun. Fenomenet er nok ikke ukjent for de fleste av oss som helst vil ses på som noenlunde normale mennesker, og man kan saktens lure på hvor grensen mellom sykt og sunt går. Vi får stole på doktoren som sier: det er omfanget, hensiktsmessigheten, relevansen og intensiteten som bestemmer hva slags "merkelapp" som synes rimelig. Bekymringsfulle og farlige blir allmenne menneskelige trekk først hvis tenkningen og følelsene er så på avveier at de kan brukes til å rettferdiggjøre angrep på eller overgrep mot sakesløse personer.

Det gjelder for oss alle at det er glidende overganger mellom hva som er "sykt," avvikende og uhensiktsmessig, og hva som er sunt, friskt og fornuftig. Her er det ikke noe enten-eller, bare glidninger opp og ned på en skala. Man kunne ønske at vi alle hadde litt av alt, slik Hamsun mente tilfelle var for han og hans litterære skikkelser, da psykiatriprofessoren Gabriel Langfeldt spurte om han kunne beskrive sine karakteregenskaper, om han var aggressiv, mistenksom, sårbar, sjalu, gavmild, logisk, følsom, kald. Nobelprisvinneren svarte bl.a.: *"Fra jeg begyndte (å skrive) tror jeg ikke det findes i hele min produktion en person med en slik hel, retlinjet herskende evne. De er alle uten*

såkalldt "karakter", de er splittet og opstykket, ikke gode og ikke onde, men begge deler, nyanserte, skiftende i sit sind og i sine handlinger. Og slik er utvilsomt jeg selv" (Kolloen 2004). Flertallet er kanskje slik Hamsun tenker seg, men noen – kanskje ganske få – har det annerledes. Erfaringen forteller oss at helt likelig fordelt er de menneskelige egenskapene ikke. Noen har mye av noe, og lite av annet. Andre har mye av alt, lite av alt.

Man kan med en viss rett hevde at vi alle reagerer uhensiktsmessig og lite tenksomt i faser av livet, og i krevende eller pressete situasjoner. Under stress blir de fleste mindre rasjonelle og veloverveide. Det vi snakker om i dette essayet er imidlertid atferdsmønstre som går utover det gjengse og situasjonelt forståelige. I vår sammenheng dreier det seg om tanke- og atferdsmønstre som er lett utløselige, stabile, vedvarende, rigide, og som representerer betydelige avvik fra hvordan andre mennesker i vår kultur opplever, føler, tenker og handler. Vi vektlegger at det foreligger et problem, ikke nødvendigvis en diagnose, når livsstilen vedvarende begrenser livsutfoldelsen, i vesentlig grad går ut over andre, skaper gjentatte sosiale vansker, hindrer optimaliseringen av egne potensialer og forringer livskvaliteten på en rekke områder.

Hva man enn kaller væremåtene, personlighetstrekkene og uttrykksformene som kan registreres hos kriminalomsorgens klientell, er det etatens jobb og høyst legitime formål å sikre at tiltak settes i verk og at egnet metodikk benyttes for å motvirke fremtidige lovbrudd. Ved å rette oppmerksomheten mot iboende ressurser og stimulere klienten til å søke etter sitt autentiske jeg, er prosessen mot lovlidighet godt i gang. Materiell og praktisk hjelp alene er vanligvis ikke tilstrekkelig der en asosial livsstil har festnet. En minimumsendring av væremåte, bl.a. for å kunne hanskkes med dagliglivets utfordringer, hører med for å sikre en vellykket reintegrasjon/"reentry" i samfunnet.

Valg av metodikk

“Informasjonen blir ikkje til kunnskap før bitane er sette inn i ein samanheng.”

Sylfest Lomheim, Dagbladet 11. januar 2005

Det første spørsmålet som melder seg er naturlig nok: Hvor finner vi fagfolk som går god for rettslige sanksjoner på straffbare handlinger, og med det som ståsted har interessert seg for den populasjonen kriminalomsorgen arbeider med? Hvem har forsket, utviklet anvendelig teori, publisert og praktisert over tid og i et akseptabelt omfang? I all hovedsak finner vi det vi leter etter i Canada, England og deler av USA, hvor psykologer og pedagoger har knyttet sitt akademiske liv til forskning og utvikling av tiltak for lov- brytere. Vi finner også mindre miljøer og enkeltpersoner i en rekke land, bl.a. Tyskland og Spania. Når utgangspunktet forutsetningsvis er at norsk kriminalomsorg skal opp- arbeide og opprettholde en høy standard på “soningens innhold”, vil disse landenes fagmiljøer være viktige kunnskaps- og premissleverandører og samarbeidspartnere.

La oss se på hva det kan innebære at det er kriminalomsorgen, og ikke helse- og sosialsystemene, som fastsetter målsetting og metodikk. Vinkling og vektning av tiltakene vil nødvendigvis måtte preges av at det for kriminalomsorgen er samfunnsvernet som primært skal tilgodeses. En amerikansk fengselsleder, James Carter, Ph.d. (2003), har i stikkordsform listet opp en for USA gjeldende rekke av forskjeller mellom tradisjonelt mentalt helsearbeid, og det som i engelsktalende sammenhenger kalles “correctional psychology”. Mange av kriteriene er relevante for den utviklingsretningen som er valgt i vårt land.

Jeg gjengir derfor oversikten i sin helhet:

Traditional mental health:	Correctional psychology:
See patient as suffering from illness, not responsible for behavior	See inmate as responsible for behavior
Support persons strength	Confront maladaptive behavior
Trusts and believes patient	Does not trust: expects inmate to lie, minimize and justify
Allows patient to set agenda	Therapist sets agenda
Follows patients values	Therapist teaches prosocial values

Goal is to remove negative feelings from behavior	Goal is to induce negative feelings around behavior
Patients welfare is first concern	Public safety is first concern
Works to alleviate guilt	Works to induce guilt
Concern on how the patient feels	Concern on how the inmate acts
Patient is accountable to self	Inmate is accountable to society
Complete confidentiality	Limited confidentiality
Clinical judgement	Team decisions or administrative orders
Medical modell	Rehabilitation modell
Exists to treat seriously mental ill inmates	Diagnose and develop treatment for cognitive, affective and behavioral problems
Provides therapy to inmates who are psychotic, suicidal, dangerous to others	Groups – Sex offender, substance abuse, victims, batterer, etc.
Works in close cocert with a psychiatrist who monitors medications	Impulse disorders, depression, PTSD, anxiety, schizophrenia, bipolar, personality disorders
Mission – Treatment of mentally ill while incarcerated	Mission – Habilitation from criminal to prosocial behavior

Neste spørsmål kan være: Hva har de funnet ut, de som har studert tiltak og metodikk over lang tid? Kan de gi noen godt begrunnete råd om hva som er fornuftig å gjøre for å motvirke lovbrudd og gjøre samfunnet tryggere? Vi skal gå nærmere inn på dette nedenfor, men først et par ord om endringsarbeid ved kortidsdommer:

Det har vært hevdet at mangel på tid ved soning av korte dommer, gjør forebyggende tiltak ineffektive. Det ser ut til å være riktig at effekten øker med varigheten, men mye kan også gjøres på kortere tid. En meningsfull samtale er bedre enn ingen, for å si det kort. Frank Porporino, Ph.d. (2003), canadisk psykolog med lang erfaring fra kriminalomsorgen, viser til et engelsk forsøk med korte intervensjoner i regi av friomsorgen. Hensikten var ikke å lære lovbrøytene livsferdigheter, *“or to correct their thinking deficits in any structured way, but to help guide the offenders to “tell their stories”, assess their lives to that point, ask what might have held them back in the past, and if they choose so, guide them towards developing their own SMART Action Plans for release – with specific, meaningful, accessible, realistic and timely goals for change”*. En nylig avsluttet evaluering fra de tre engelske friomsorgs-områdene som gjennomførte tiltaket, viste en *“doubling in the likelihood of post-release continuity of contact, (...) and, as clear evidence of short term changes in offenders, significantly lowered pre-post scores on*

crime-prone attitude scales and self-reported problems compared to offenders dealt with the normal way. Short-term sanctions and sentences need not mean we can't apply What Works".

La oss gå tilbake til spørsmålet om metodevalg. I 1960–70-årene vil vi se at tiltak i vårt land og i Vest-Europa for øvrig, ofte bygget på psykodynamisk basert tenkning. Clive R. Hollin (2001), professor i psykologi ved universitetet i Leicester, skriver bl.a.: *"Throughout the years up to 1970s, treatment with offenders was dominated by methods following psychodynamic principles, with counselling and group therapy particularly widely applied"*. Her til lands var dette særlig tilfelle innenfor friomsorgen hvor sosionomene rådde grunnen, og der det sosiale arbeidet hvilte på dynamisk teori slik den var innbakt i lærebøkene og undervisningen. Men det var endringer underveis. Nye undersøkelser utfordret gjeldende faglige perspektiver, som vi skal se i det følgende. Hollin sier det slik: *"While treatment within a psychodynamic tradition continues today, the decades since the 1970s, 1980s, and 1990s have seen an upsurge in offender treatment programmes based on behavioural and cognitive-behavioural principles"*.

På slutten av 80-tallet og gjennom 90-tallet kom det etter hvert en rekke forskningsrapporter som viste at behandling av lovbrøtere *"can have a small but significant effect in terms of reducing re-offending. Further, when certain treatment factors are combined, the meta-analyses suggest that this small effect can be considerably enhanced"*. De "treatment factors" det her refereres til er ifølge Hollin disse:

- de bygger på et kognitivt-atferdsorientert perspektiv
- fokus rettes mot atferden hos høy-risiko-lovbrøtere
- det anvendes strukturerte programmer med definerte mål
- behandlingen gjennomføres av utdannet personell
- organisasjonen støtter, administrerer og evaluerer programmene for å sikre at de gjennomføres som forutsatt

Enkelte fagfolk gikk langt i å underkjenne de psykodynamiske arbeidsformenes egnethet overfor lovbrøtere. I en artikkel i *Handbook of Offender Assessment and Treatment*, skriver psykologene David J. Cooke og Lorraine Philip (2001) med referanse til Andrews, en av de fremste canadiske ekspertene på behandling av lovbrøtere: *"these approaches (dvs. psykodynamiske) served to increase recidivism"*, og videre: *"Traditional psychodynamic and non-directive client centred therapies are to be avoided with general samples of offenders"*.

På et seminar i 1997, arrangert av den svenske kriminalvårdsstyrelsen, drøftet man arbeidsmetoder og programmer som hadde vist seg lovende for å motvirke nye lovbrudd. En skotsk seniorforsker, dr. Fiona Patterson (1998), viste i sitt foredrag til en rekke litteraturoversikter og metaanalyser som skisserte hva som ikke syntes å ha effekt på tilbakefallet. De minst lovende programmene inneholdt:

- *“confrontation, negative reinforcement (deterrence/shock/punishment)*
- *area wide strategies of delinquency prevention, such as broadly based neighbourhood programmes*
- *non-system diversion, that is, diversion out of the criminal justice system without any alternative intervention*
- *unfocused case work and counselling-whether group or individual”.*

Lovende programmer har i følge Patterson bl.a. disse karakteristika:

- *målgruppen bør være de med middels til høy risiko for nye lovbrudd*
- *programmene skal fokusere på “criminogenic needs”, dvs. holdninger, handlinger og omstendigheter som støtter lovbrøytning*
- *det kreves struktur både på selve programmet og måten det formidles på*
- *innholdet dreier seg ofte om å lære problemløsning og sosiale ferdigheter*
- *programmene skal søke å matche læringsstilen hos deltakerne*
- *gjennomføringen krever dertil utdannet personell*

En lang rekke metaanalyser har stadfestet beskjedne resultater med tradisjonelle dynamiske tilnærminger til kriminalomsorgens klienter, i alle fall hvis målet er å forebygge nye lovbrudd. De synspunktene som er gjengitt ovenfor går igjen i praktisk talt all nyere litteratur som drøfter behandling av lovbrøyttere. Valg av metodikk synes entydig og sterk blant de vitenskapsfolkene som har uttalt seg om spørsmålet. En internasjonalt anerkjent forsker, Friedrich Løsel (1995), slo allerede for ti år siden fast at *“It is mostly cognitive-behavioural, skill-oriented and multimodal programmes that yield the best effects. Less structured approaches such as casework or individual and group counselling are repeatedly less successful”*. Løsel antyder, på grunnlag av en rekke meta-analyser at *“the average net effect of offender treatment programmes is a reduction in recidivism and between 10% and 12%”,* ifølge Hollin (2001).

I tiden som kommer vil vi formentlig se en utvikling som i hovedsak bygger på

grunntrekkene i den kognitive-atferdsorienterte tradisjonen. Tiltakene vil, etter hvert som kunnskapene øker, forventes å bli mer avanserte, komplekse og sofistikerte. Hollin ser for seg en slik utvikling, med de følger det får for bl.a. utdanningsnivå- og relevans, lederskap, faglig veiledning og evaluering. Etter vår oppfatning vil forskning og teoriutvikling også kunne medføre at avstanden mellom de to hovedretningene, den dynamiske og den kognitive, minker, om ikke i teori og begrepsbruk, så i praksis og ved etablering av tiltak.

En samlet vurdering taler for at kriminalomsorgen i all hovedsak bør anvende en kognitiv-atferdsorientert tilnærming, under den uttrykkelige forutsetning at tiltakene gjennomføres på frivillig grunnlag, med informert samtykke og under betryggende etiske forhold. Tilbudene skal uten reservasjoner være identitetsstyrkende og integritets-
skapende, samtidig som det er tatt hensyn til at vi lever i fellesskap med andre mennesker med krav på respekt for sine verdier, interesser og behov.

DEL III: KRIMINALOMSORGSMETODIKK

*“En ytre underkastelse dekker
over en indre trass,
eller et ytre opprør skjuler en
indre passivitet.”*

Alexander Lowen, psykiater

I det følgende ser vi nærmere på hvilke krav som kan stilles til programmer og terapeutiske samfunn. Vi følger disposisjonen til den engelske kriminalomsorgen, slik den fremstår i den første rapporten fra *Prison and Probation Accreditation Panel* (1999-2000). Panelets oppfatninger dreier seg vesentlig om hvilke kriterier som må være oppfylt for at programmer skal kunne godkjennes til bruk i fengselsvesenet og friomsorgen, og om hvilke karakteristika som preger effektive programmer. “Effektiv” henspiller på tiltakenes kriminalitetsforebyggende virkning.

Rekommandasjonene har utvilsomt gyldighet for norske forhold, med de tilpasningene som følger av legale og kulturelle forskjeller. I dette essayet omfattes ikke bare programmer og terapeutiske samfunn, men de fleste tiltak og metoder som har et endringsaspekt i seg. Fengselsavdelingen, frigangshjemmet, overgangsboligen, friomsorgskontoret, verkstedet og selvsagt skolen, er utmerkete læringsarenaer, selv om de ikke gjennomfører nærmere spesifiserte programmer eller miljøterapeutiske opplegg.

Det er grunn til å tro at fremtidens tiltak vil bli mer detaljert, tilpasset og spesifisert enn tilfellet er i dag. De synspunktene som presenteres her vil derfor trolig forbli relevante over tid, men ikke fullt ut tilstrekkelig og tilfredsstillende for nye generasjoner av fagfolk. Nedenfor følger de viktigste av panelets krav og anbefalinger, supplert med annen litteratur og egne kommentarer.

1. En klar endringsmodell som bygger på forsknings- og evidensbasert kunnskap

Det foreligger en omfattende og godt dokumentert basis for hvilke faktorer som bidrar

til å minske faren for ny kriminalitet. Evidensbasert kunnskap forventes å være utgangspunkt for nye tiltak. Det må fremgå hvem tiltaket er rettet mot, hva slags metoder man vil benytte, hvilke dynamiske (foranderlige) faktorer man søker å påvirke, og hvilke moduler som inngår i programmet.

Kommentar: Dette er et særdeles viktig standpunkt, og vi fornærmer knapt noen ved å hevde at en klar og tydelig teoretisk basis ikke har vært noe fremtredende trekk ved norsk og nordisk kriminalomsorgspraksis hittil. Nye ting er på gang, men fortsatt er en oppdatering på kunnskapssiden nødvendig. Det trengs kompetanse til å vurdere hvilke programmer som, eventuelt med enkelte tilpasninger, er anvendelige her i landet. Det er behov for fagfolk som kan utdanne, veilede, kontrollere og evaluere tiltakene. Slik kompetanse foreligger ikke i tilstrekkelig grad og omfang, og det er opp til kriminalomsorgens ledelse å vurdere hvordan man kan skaffe nødvendig kunnskap. Det kan bl.a. skje ved å "utstyre" etaten med egne fagfolk, først og fremst psykologer og pedagoger, og ved å satse på samarbeid med andre offentlige og/eller private fagmiljøer.

Begrepet 'evidensbasert' er definert slik innenfor helsevesenet (O'Rourke 2002): *"Evidence-based healthcare is a conscientious use of current best evidence in making decisions about the care of individual patients or the delivery of health services. Current best evidence is up-to-date information from relevant, valid research about the effects of different forms of health care, the potential for harm from exposure to particular agents, the accuracy of diagnostic tests, and the predictive power of prognostic factors"*. Hvis man erstatter pasient med klient, diagnose med risiko- og behovsvurdering og prognose med en vurdering av residivfaren, ja, så er definisjonen langt på vei også gyldig og relevant for kriminalomsorgen.

2. Utvelgelse av deltakere

Det kreves en redegjørelse for hvem programmet er beregnet på og hvilke typer lovbrudd man vil søke å forebygge. Personlige egenskaper hos deltakerne ses i lys av relevant metodikk. Risikoen for tilbakefall forventes å avta ved gjennomført program. Standardiserte instrumenter kan anvendes for å fastsette hvilke tiltak som er mest valide og reliable.

Kommentar: Metodikken som gjengis i dette essayet er grunnleggende den samme ved alle former for asosialitet og kriminalitet. En felles teoretisk basis for alle som jobber i kriminalomsorgen er derfor ønskelig. Enkelte alvorlige former for lovbrudd, som eksempelvis vold- og seksualforbrytelser, kan imidlertid kreve lenger tid og flere og mer spesifikke tiltak og programmoduler, for å oppnå tilfredsstillende resultater.

Vi går ikke nærmere inn på utvalgsprosedyrer og kartleggingsinstrumenter, bl.a. fordi vi har fått opplyst at det engelske Offender Assessment System (OASys) er under implementering her i landet. Andre, mer omfattende risiko- og behovsanalyser vil ganske sikkert bli tatt i bruk etter hvert som tiden går. En kriminalomsorg etter tidens krav om trygghet og vern kommer ikke utenom en slik utvikling.

3. Dynamiske risikofaktorer

Programmet rettes inn mot faktorer som med sannsynlighet kan sies å bidra til ny kriminalitet. Det er snakk om stabile, men potensielt foranderlige trekk i personligheten. I faglitteraturen omtaler man slike trekk som kriminogene, det vil si at de bidrar til at kriminalitet blir begått. De generelle risikofaktorene er bl.a.:

- svekket kognitiv fungering
- antisosiale holdninger og følelser
- sterke bånd til og identifikasjon med antisosiale og kriminelle forbilder
- svak sosial tilknytning til og identifikasjon med gode, sosiale og ikke-kriminelle forbilder
- vansker med å klare seg selv og med å treffe beslutninger samt bristende sosial kompetanse
- alkohol- og stoffavhengighet
- omstendigheter som støtter kriminalitet snarere enn sosial atferd
- utilfredsstillende sosiale relasjoner og familiekonstellasjoner

Kommentar: De personlighetsforankrete trekkene som omtales her er per definisjon stabile, innarbeidede og vedvarende og viser seg gjennom rigide og repetitive responser på ulike sosiale situasjoner. Hvis personlighetstrekkene er omfattende nok, og det er snakk om en dyssosial personlighetsforstyrrelse (Torgersen 1995) vil man kunne supplere listen ovenfor med karakteristika som bl.a.

- *uberørthet av andres følelser*
- *markerte og vedvarende uansvarlige holdninger*
- *ringeakt for sosiale normer, regler og forpliktelser*
- *lav frustrasjonstoleranse*
- *lav terskel for aggressive utladninger, inkludert vold*
- *mangel på skyldfølelse*
- *liten evne til å lære av uheldige erfaringer, særlig straff*
- *markert tilbøyelighet til å bebreide andre*

Trekk som impulsivitet, svingende stemningsleie, intenst sinne, vakkende selvbilde, ustabilitet og sårbarhet for kritikk er, som tidligere nevnt, gjengangere hos mange lov- brytere. I litteraturen er disse trekkene – når de foreligger i fullt monn - klassifisert under “Ustabil personlighetsforstyrrelse”, kfr. ICD-10.

Blant andre kognitive fordreininger som direkte og indirekte kan bidra eller forsterke risikofaktorene, nevner vi (Berge & Repål 2004)

- filtrering, hvor fokus er rettet mot negative aspekter
- katastrofetenkning, hvor man forventer det verste
- overgeneralisering, hvor enkeltopplevelser gjøres generelle
- polarisering, hvor det er enten-eller, galt-rett, ondt-godt, slemt-sniilt som gjelder
- attribuering, hvor en enkelt hendelse feilaktig brukes som årsaksforklaring
- personalisering, hvor det som sies og gjøres antas å være rettet mot en selv
- følelsesmessig resonnering, “hvis jeg føler slik, må det være sånn”
- tankelesing, hvor man tror at andre vet hva man tenker
- burde og skulle, fastlåste forventninger og lite fleksibilitet

Kriminalitet kan være en følgeatferd ved personlighetsforstyrrelser, og er det ofte, men ikke alltid. Personlighetstrekk og risikofaktorer hos lov- brytere opptrer ikke nødvendigvis i et omfang som gjør en medisinsk diagnose berettiget. Det er imidlertid viktig at belastnings- graden, også på det psykologiske planet, ikke tilsløres når innholdet i kriminalitetsfore- byggende tiltak skal planlegges og settes i verk. Til tross for at mange av trekkene er dypt integrert i personligheten, er de både i prinsippet og i praksis mulig å endre eller utslukke. Alternative væremåter som gir større tilfredshet og belønning kan være en vei å følge.

4. Risikofaktorenes omfang og spesifikasjon

Kriminell atferd er sammensatt, og programmene rettes mot et flertall av begrepsmessig distinkte og tydelige risikofaktorer. Det klagjøres hvilke faktorer som foreligger, og hvilke man tar sikte på å endre. Hvis man velger å arbeide med noen få faktorer, bør det angis hvorfor disse antas å være sentrale og hvordan endringer kan føre til at nye lovbrudd motvirkes.

Kommentar: Det er en gjennomgående anbefaling at kriminalomsorgens tiltaks- spekter bør være slik utformet at mange av de kriminogene faktorene inkluderes i ulike opplegg, og helst sånn at de har en gjensidig forsterkende virkning. I et kurshefte av James McGuire (1996) kalles dette i oversettelse “breddeprinsippet”: Det er basert på at de fleste lov- brytere har mange slags problemer, fra manglende sosiale ferdigheter til

liten støtte i familien, fra stress til ustabil selvoppfatning, asosiale holdninger og vansker med å overholde personlige forpliktelser. Breddeprinsippet innebærer *“at programmer med flere komponenter, dersom de er godt satt sammen, er mer effektivt enn de som bare har en aktiv ingrediens”* (McGuire 1996). Lignende synspunkter gjenfinnes hos Berge & Repål (2004) der det i forbindelse med behandling av personlighetsforstyrrelser heter: *“Moderne terapi ved personlighetsforankrede problemer bygger nettopp på en bredspektret tilnærming, med en kombinasjon av mange virksomme elementer (...): Terapien er godt strukturert, preges av aktivt samarbeid mot konkrete mål, og bygger på en teoretisk tilnærming som er delt og forstått av både klient og terapeut. Behandlingen har en relativ lang varighet, og er rettet mot å utvikle tilknytning mellom klient og terapeut. Dessuten er terapien optimalt integrert med andre tilgjengelige hjelpetilbud.”*

5. Effektive metoder

Tiltak skal bygge på metoder som har vist seg effektive for lovbrøytene. Dersom annen teori og metodikk enn den kognitive-atferdsmessige benyttes, må det særskilt begrunnes. Det gjelder også om man anvender sosial læringsteori.

Et kognitivt-atferdsorientert program skal bygge på risikovurdering og behovskartlegging, og presenteres på en for klientene forståelig måte. Det kan innebære å måtte ta høyde for problemer med abstrakt tenkning, lese- og skrivevansker, dårlige erfaringer med skole og opplæring fra tidligere, og motvilje mot alt som smaker av autoritet. Programmet/tiltaket kan ha ulike kombinasjoner av følgende:

- kognitiv restrukturering
- selvkontrolltrening
- selvinstruksjonstrening
- problemløsningstrening
- rolleveksling og rollerotasjon
- modellering
- rollespill
- gradert praksis med tilbakemelding
- håndtering av uforutsette hendelser
- atferdsterapi og atferdsmodifikasjon

Et strukturert terapeutisk samfunn kjennetegnes av følgende prinsipper:

- en oppfatning av et normalt liv/en riktig måte å leve på som deltakerne kan sosialiseres til

- graderte faser som deltakerne kan avansere til etter hvert som de gjør fremskritt
- mindre grupper med et innhold som dekker ulike livsområder
- regelmessige møter som ser på deltakernes væremåte i relasjon til "et normalt liv"
- deltakerne med mest erfaring bidrar til sosialiseringen av nykommerne
- sørge for oppfølging senere
- kontakter og kontroller etter at oppholdet i det terapeutiske samfunnet er avsluttet

Kommentar: Spørsmålet om hva som er virksomme og relevante metoder for kriminalomsorgens klienter drøftes kontinuerlig, nasjonalt og internasjonalt. I dette avsnittet, som er noe lengre enn de øvrige, presenteres i kortform en rekke fremgangsmåter som har vist seg lovende i kriminalitetsforebyggende øyemed. Presentasjonen tar også sikte på å vise noe av det tekniske mangfoldet som finnes innenfor den kognitive "familien", og for å kunne imøtekomme fagfolk som ønsker å utvide sitt repertoar.

Valg av fremgangsmåter skjer i lys av hvilke mål man søker å oppnå. For kriminalomsorgens klientell har Andrews (1995) summert det han kaller "promising intermediate targets" ved bl.a. å nevne disse målområdene:

- *Changing antisocial attitudes*
- *Changing antisocial feelings*
- *Reducing antisocial peer associates*
- *Promoting familial affection/communication*
- *Promoting familial monitoring and supervision*
- *Promoting identification/association with anticriminal role models*
- *Increasing self-control, self-management and problem solving skills*
- *Reducing chemical dependencies*
- *Ensuring that the client is able to recognize risky situations, and has a concrete and well rehearsed plan for dealing with those situations*

Berge og Repål (2004) konstaterer at kvaliteten på samarbeidet mellom terapeut og klient er avgjørende ved behandling av personlighetsforstyrrelser: Respekt, menneskelighet og innlevelse er nødvendige forutsetninger, også når mistro, frustrasjoner og sinne er merkbart til stede. Sentralt i kognitiv terapi står "trening i ferdigheter som kan hjelpe klienten til å mestre sine livsproblemer og nå sine mål. (. . .) Eksempler er ferdigheter knyttet til selvhevdelse, aggresjonskontroll, empati, kommunikasjon og konflikthåndtering". Vi fremhever noen ferdighetsområder som antas særlig viktig i arbeidet med kriminalomsorgens klienter:

Oppmerksomhetstrening. Her er fokus rettet mot det som skjer i øyeblikket, akkurat her og akkurat nå, uten at klienten utagerer eller handler på grunnlag av umiddelbare, ofte intense følelser. Ved å stille seg åpen for egne tanker og refleksjoner, og nøkternt observere hva som skjer i hode og kropp, kan man unngå å handle på refleks og av gammel vane. Ved utsettelse oppnår man større avstand og en demping av følelsesstormen. Da blir flere og mer rasjonelle valg tilgjengelig.

Problemløsning. Klienter kan synes at problemene de står overfor kan være uoverstigelige og vanskelige å takle. Makteløsheten ligger på lur. Ved å starte med de enkle tingene, det som er overskuelig og håndterbart, ved å dele opp i mindre biter og gå skrittvis frem, kan selvtilliten gradvis øke og evnen til å se flere veier ut av uføret styrkes.

Følelsesbevissthet og følelsesregulering handler bl.a. om å identifisere og navngi egne følelser, lære seg å observere dem og forstå hvilke funksjoner de tjener og hvilke behov de tilfredsstiller. Ved en systematisk styrking av klientens egenempati oppnår man distanse og frihet til å handle i tråd med egne behov. Ved å registrere hvilke følelser og tanker som faktisk oppstår i en gitt situasjon, kan også kjerneantakelser – det vi vanemessig tenker om oss selv, andre og livet rundt oss – utfordres og gjennomarbeides kognitivt.

Mestringsperspektivet. Det er av vesentlig betydning å kunne bistå ved endring av rigide, fastlåste reaksjons- og tankemønstre. Derved gis det åpning for å hankses med situasjoner på en måte som gir ny erfaring og innsikt, nye vinklinger og alternativer, som i neste omgang kan føre til et mer konstruktivt samspill med andre mennesker. Et mindre omfattende, men like fullt særdeles viktig mål, er det å bli seg bevisst hva som virker sårende og krenkende, for så å unngå å havne i for provoserende og utfordrende situasjoner. Det kreves både mot og aksept av egen sårbarhet å kunne trekke seg fra episoder som eventuelt kan utvikle seg i uheldig retning.

Torgersen (1995) peker på at det ved behandling av personlighetsforstyrrelser kan forholde seg slik at det er behandleren mer enn klienten som mener at personligheten bør forandres. Han skriver bl.a.: *“Særlig innenfor psykoanalyse og karakteranalyse har behandlere noen ganger stått for det syn at et fritt følelsesliv uten hemninger og fortrengninger gir et mer menneskeverdig liv. Etter hvert har samfunnets krav om at individer skal endre seg kommet mer i forgrunnen. Da vil en tvert imot prøve å fremme kontroll og tilbakeholdenhet, særlig gjelder dette borderline, impulsiv, eksplosiv og antisosial personlighetsforstyrrelse”*. Innenfor den kognitive modellen, herunder den retningen som kalles “kognitiv dialektisk atferdsterapi”, utviklet av Marsha Linehan, setter man seg klare mål for behandlingen: forebygge selvmordsforsøk, motvirke atferd som

svekker behandlingen, stimulere atferdsmessige ferdigheter og styrke livskvaliteten der den er svekket på grunn av misbruk av stoff og alkohol, risikabelt seksualliv, dårlig økonomi, utilfredsstillende arbeidsmessige forhold og kriminelle handlinger. Blant teknikkene som anvendes nevner vi rollespill, ferdighetsutvikling, visualisering, oppmerksomhetstrening, hjemmelekser som skriving av dagbok, utprøving av nye situasjoner, skriving av pro- og kontra-lister for å styrke beslutningsevnen etc. Denne fremgangsmåten er kort bemerket, nokså forskjellig fra den dynamiske med nøytralitet hos behandleren (for å fremme overføringen), tolkning (av objektrelasjonen), tilbakeholdenhet med hensyn til råd og vink, og personlig distanse. Men målet er det samme: Stanse eller begrense farlig impulsiv atferd.

En rekke arbeidsmåter (teknikker) som opprinnelig ble utviklet på og for det kliniske feltet, er funnet egnet i arbeidet med lovbrytere. I McGuires hefte om kognitiv-atferdsorienterte tilnærminger (1996), minner han om at det i løpet av de senere årene har utviklet seg en interesse for *“den lovbrytende atferden i seg selv som et problem man kan jobbe direkte med ved å bruke kognitiv-atferdsorienterte begreper og tiltak”*. Vi gjengir noen av de fremgangsmåtene McGuire redegjør for, og holder oss til dem som er allment kjent og akseptert som egnete og effektive i endringsprosesser. Gjennom ulike kombinasjoner synes de å kunne stimulere til lovlydighet og større personlig kontroll. Vi starter med atferdsmodifikasjon (oversikten er ikke fullstendig):

- **Positiv forsterkning:** Øker hyppigheten av en respons ved å tilføre en behagelig stimulus.
- **Negativ forsterkning:** Øker hyppigheten av en respons ved å fjerne ubehagelige stimuli.
- **Metning:** Gjentakelse av en positiv forsterkning helt til den mister sin forsterkende effekt (og atferden stabiliserer seg på et nytt nivå).
- **Overkorreksjon:** En form for straff der man etter en uønsket respons setter en alternativ atferdskjede ut i livet, enten ved at man må rette opp konsekvensene av uønsket atferd, eller ved å gjenta en annen positiv atferdsform.
- **Differensiell forsterkning:** Bruke positiv forsterkning for å øke hyppigheten av handlinger som er annerledes eller uforenlig med den atferden som skal reduseres.
- **Baklengs kjeding:** Læring av en kjede med mange stimulus-respons-elementer ved å begynne med det siste som skjedde, altså selve lovbruddet, og jobbe baklengs for å finne ut hvordan prosessen startet.
- **Gradvis tilnærming:** Nærme seg et definert mål gjennom forhåndsbestemte trinn, der hvert trinn fører nærmere det endelige målet.

- **Atferdsoppgave og atferdskontrakt:** Bli enige om oppgaver som skal utføres mellom timene, eventuelt med konsekvenser dersom avtalen ikke overholdes.

Innenfor området atferdsterapi finnes det en rekke ulike metoder. Vi sakser noen få fra McGuire:

- **Avslapningstrening:** Hjelp til å redusere stressnivået.
- **Systematisk desensibilisering:** Avslapning i kontrollerte trinn for å erstatte en uhensiktsmessig reaksjon med en forestilt hensiktssvarende annen.
- **Selvhevdelsestrening:** En kombinasjon av metoder som setter personen i stand til å erstatte ubehagelig følelser i sosiale situasjoner med positive mestringsresponseser.

Sosial ferdighetstrening har vært en mye brukt metodikk ut gjennom årene, og den anvendes fortsatt i stort omfang, men nå gjerne i kombinasjon med andre tilnærminger. De fleste oppleggene med ferdighetstrening inneholder

- **Instruksjon** der det gis informasjon om vanlige regler og forventninger i sosiale sammenhenger, enten generelt eller i forhold til bestemte situasjoner.
- **Modellæring** hvor man presenterer en mestringsrespons eller en ferdighet i en gitt sosial situasjon, slik at de som skal lære ferdigheten kan ta etter eller påvirkes til å finne sitt eget handlingsvar.
- **Rollespill** hvor man ved gjentatte øvelser trener på en ønsket atferd eller reaksjon, som så kan utprøves i praksis.

“Selvinstruksjonstrening er blitt en svært vanlig del av kognitiv-atferdsorienterte behandlingstiltak, og noen ganger oppfattet som et kvalitetsstempel”, skriver Mc Guire. Det handler bl.a. om å kunne registrere automatiske negative tankestrømmer som bidrar til å holde klienten fast i bestemte oppfatninger av seg selv og andre, ofte med utgangspunkt i grunnholdninger og leveregler (kjerneantakelser, skjema) av undertrykkende og nedvurderende art. Ved å utfordre disse tankemønstrene kan de gradvis endres til å bli mer hensiktsmessige og realistiske, og som Berge & Repål (2004) peker på, bli “(...) konkrete, de er knyttet til situasjonen man faktisk er i, og praktiske, de inneholder konkrete råd om hva man skal gjøre”.

Problemløsningstrening er beregnet på folk som anvender et lite og/eller uhensiktsmessig repertoar av svar på dagligdagse krav og forventninger. Gjennom skrittvis opp-

nøsting av problemene blir de mer håndterlige og derfor lettere å finne svar på. McGuire refererer til andre teoretikere (Spivach og Shure) i sin opplisting av ferdigheter:

- Bli oppmerksom på *problemet*.
- *Gjenkjenne problemet*.
- *Skille fakta fra meninger*.
- *Komme med alternative løsninger*.
- *Tenke mål og middel*.
- *Tenke konsekvenser*.
- *Ta andres perspektiv*.
- *Tenke sosiale årsaker og virkninger*.

I en-til-en-programmet, utarbeidet av Priestley & McGuire (1999) er det kriminalitetsforebyggende arbeidet bredspektret og i tråd med hva forskningen anbefaler. Blant fokuseringsområdene nevner de:

- *tenkning og problemløsning*
- *moralsk resonnering*
- *atferdsendring og empatitrening*
- *selvstyring og selvkontroll*
- *motiverende samtaler*
- *sosial ferdighetstrening*

Gjennom sjekklister, kartlegging og lovbruddsanalyser, og ved å spørre om hvem, hva, hvor, hvorfor og når, får de opp i dagen problemer og ressurser til refleksjon og bearbeiding. Ved idéblomstring, kritisk og selvmotiverende tenkning, og ved å skille mellom fakta, meninger og gjetning, viser de at problemer lar seg løse på en konstruktiv måte, uten flukt, kjefting, uvennskap eller nevekamp. Ved større bevissthet og økte kunnskaper kan klienten erfare at flere valg av livsstil er tilgjengelig, også en der kriminalitet er fraværende.

Motiverende samtaler, eller endringsfokuset rådgivning som det gjerne blir kalt i Norge, har såpass mange fellestrekk med kognitive-atferdsorienterte arbeidsformer, at man kan si den tilhører samme "familie". McGuire gjengir følgende åtte kjennetegn ved denne metodikken:

- **Råd:** *Gi klare råd om forandring og praktisk informasjon om hvordan dette kan gjennomføres.*

- **Hindringer:** Fjerne praktiske hindringer for forandring.
- **Valg:** Vise personen muligheter og alternativer til å velge strategi fra.
- **Ønske:** Forsterk personens ønske om å endre den problematiske atferden.
- **Ytre forsterkning:** Bruk tilgjengelig ytre påvirkning for å presse til forandring.
- **Tilbakemelding:** Tilby troverdig, objektiv tilbakemelding på nåværende problem.
- **Mål:** Hjelp til å sette spesifikke, krevende og oppnåelige mål for forandringen.
- **Hjelpende holdning:** Vær aktiv og empatisk involvert i å hjelpe personene til å endre seg.

Rådgiver Anne Høyby (2003) sier i et intervju at metoden forutsetter en klientsentrert, ikke konfronterende rådgivningsstil, og en god atmosfære i samtalsituasjonen. I samtalen er det "primært utforskende og reflekterende spørsmål, speiling i forskjellige varianter og oppsummeringer av hva klienten sier. (...) Videre: "Hvordan man som rådgiver klarer å øke diskrepansen mellom hvordan klienten faktisk har det og hvordan han ønsker å ha det, kan skape en indre motivasjon for forandring. (...) Folk flest hører mest etter når de selv snakker, og det er derfor viktig å få klienten til selv å komme med så mange argumenter for forandring som mulig". Høyby utdyper et tilbakevendende tema i alt forandringsarbeid, det som i faglige kretser ofte omtales som "motstand". Om dette sier hun bl.a.: "Ved "å gå med" (motstanden) i stedet for å argumentere mot, gir du klienten større frihet og fleksibilitet til å bryte automatikken i sine reaksjoner. Personene kommer selv frem til en ny mening ved at samtalepartneren følger ham med undring, refleksjoner og spørsmål. Klienten får økt frihet, valg og kontroll over sine synspunkter, og begge parter er klar over at det er den det gjelder som er den virkelige forfatteren av sin egen skjebne".

Endringsfokusert rådgivning presenteres ofte som en transteoretisk modell, det vil si at den er anvendbar på mange typer behandling uavhengig av teoretisk grunnsyn. De amerikanske psykologene Joseph Prochaska og Richard DiClemente viser modellen som et "roterende hjul" med ett inngangssted og tre utgangsteder. En klient vil befinne seg på ett av de følgende motivasjonelle stadiene:

"Før overveielse. Personer som bare har en begrenset bevissthet om sine problemer, eller nekter å innse dem, og som ikke ser noen grunn til å forandre seg.

Overveiellesstadiet. De som har innsett at de har noen problemer og som lurer på hva de skal gjøre med det, og som trenger hjelp til å bestemme seg for å gjøre noe.

Bestemmelsesstadiet. Dette beskriver de som har bestemt seg for å gjøre noe i en retning, men som trenger støtte til å gjøre det endelige valget blant en rekke muligheter.

Handlingsstadiet. Dette viser til de som har gått i gang med selve forandringsprosessen, og som trenger hjelp til å komme seg gjennom de vanskeligste fasene i begynnelsen og etablere nye atferdsmønstre.

Opprettholdelsesstadiet. Dette brukes av personer som har oppnådd noe fremgang, men som ikke ennå er kvitt problemene. De opplever fremdeles en kamp fra dag til dag og trenger støtte for å unngå tilbakefall" (Mc Guire, 1996).

Som det fremgår er den kognitive verktøykassen svært innholdsrik. Den gir klienter og fagfolk mange valgmuligheter. Det er i praksis alltid noen arbeidsformer som synes spennende, givende eller passende. En del metoder er nevnt ovenfor, og jeg vil ta med enda noen flere for å vise bredde og mangfold:

*Hjemmeoppgaver hvor man skriver ned sine erfaringer, hva man tenkte, følte og gjorde før, under og etter en problematisk situasjon, eller hvordan man forholdt seg ved en spesielt vellykket hendelse.

*Sokratisk spørring for å lokke frem egne kunnskaper og mål i livet. *"I sokratiske debattlære ble dialogen fremstilt som gjensidig hjelp til bedre erkjennelse"*, skriver Berge & Repål (2004).

*Empirisk uttesting/eksponeringstrening ved å gå inn i en ubehagelig situasjon og registrere hva som skjer, og stå i situasjonen til ubehaget avtar.

*Rollespill hvor man forbereder seg på en fryktet hendelse og innøver ferdigheter for å møte den.

*For- og motargumenter. Her handler det om å klargjøre motstridende tanker og følelser, og foreta en skalering av mulighetene for at en fryktet situasjon skal inntre.

*Motspørsmål. Finnes det en annen måte å forstå denne hendelsen på, hva ville en annen sagt og tenkt, hva er det verste som kan skje, er det noe positivt i dette.

*Metakognisjon hvor hensikten er en bevisstgjøring av ureflekterte, automatiske tanker, hva man tenker om hva man tenker.

*Avspenning og visualisering for å finne frem til hva man tenker og føler, og forberede seg på alternative måter å møte virkeligheten på.

Etter dette noe omfattende avsnittet er vi tilbake til akkrediteringspanelets disposisjon og anbefalinger.

6. Ferdighetsorientering

Ved å tilegne seg nye ferdigheter er det lettere å unngå kriminalitet og i stedet engasjere seg i lovlige og lovbruddsekskluderende aktiviteter. Ferdigheter som lesing og skrijving, å kunne skaffe seg utdanning, finne og beholde et arbeid, klare seg selv og håndtere sine relasjoner, bidrar til økt problemløsningskapasitet, handlefrihet og flere valgmuligheter. Deltakernes innlæringsstil (responsivitet) og motivasjon er grunnleggende viktig for at ny kunnskap skal nå frem og føre til integrasjon og anvendelse.

Kommentar: Det er gode grunner til å fremheve betydningen av å hente frem mestringsevne og ubrukte ressurser ved endringsarbeidet. Enkelte "hjerneforskere" hevder at det å lære seg noe nytt, f.eks. en ny ferdighet, er den mest lystskapende og motiverende erfaring man kan skaffe seg med tanke på fortsatt læring og utvikling.

Fremtiden er mer interessant enn fortiden, men tilbakeblikk for å fremme innsikt og forståelse av egne følelser og handlinger, kan være nødvendig. Det fremmer klientens analytiske evner til å se sammenhenger mellom dagens situasjon og det som har hendt tidligere. En slik fremgangsmåte forutsetter en betydelig aktivitet fra behandlerens side, i motsetning til den mer passive og avventende innstilling som tidligere ble anbefalt.

Mange lovbrøyttere har dårlige erfaringer fra tradisjonell undervisning, og det øker motivasjonen når de opplever nye undervisningsmåter og vinklinger i en lære- og utviklingsprosess. Mestring av nye ferdigheter kan føre til en redefinering av lovbrøytterens egenfølte identitet. Det vekker av og til ambivalens og motstand mot å foreta seg noe som helst som truer den grunnleggende selvoppfatningen. Selv når man søker "å gå med" motstanden (*join the resistance*, som det heter i engelskspråklig faglitteratur), kan det tidvis være nødvendig, f.eks. ved hjelp av "sokratisk" eller ambivalensstyrkende utspørring, å holde lyskjeglen rettet mot motstanden som en selvstendig utfordring. "Den indre sabotør" er ingen ukjent skikkelse.

7. Rekkefølge, intensitet og varighet

Tiltakenes omfang, rekkefølge og avstand til hverandre skal ses i lys av lovbruddenes grovhet og hyppighet, og relateres til risikofaktorenes alvor og antall. Gjennomførings-tempo, repetisjoner, øvelser, læringsprofil og motivasjon skal likeledes tas med i vurderingen av omfang og innhold. Gjennomføringen skal ikke foretas på en mekanisk måte, men tilpasses deltakernes behov og læringsevne.

Kommentar: En rekke forfattere har pekt på at programmer og andre tiltak ikke skal gjennomføres på en "teknisk" og upersonlig måte. Vi vet fra alt endringsarbeid at kontakten mellom fagperson og klient kan være vel så virkningsfull som selve metodikken.

Bruk av manualer, slik kriminalomsorgen til dels praktiserer, er et tveegget sverd. Manualer frister til formalisering og liten lydhørhet for den enkeltes behov og dagsform. Etter hvert som den generelle kompetansen i etaten øker, må vi kunne anta at manualene kan suppleres med prinsipp- og metodestyrte tilnærminger.

8. Engasjement og motivasjon

Metodene som tas i bruk for å endre og modifisere de risikofaktorene man finner relevante, skal tilpasses deltakernes læringsstil. Følgende faktorer skal vurderes:

Kartlegging: Identifisere potensielle problemer, vurdere læringsevne og lese- og skrivevansker samt kartlegge eventuelt misbruk av rusmidler. Programmets utforming skal tilpasses deltakernes behov, bl.a. ved høy grad av struktur for dem som har vansker med abstrakt tenkning, eller liten bruk av konfrontasjon hos de som er engstelige og har lav selvtillit.

Presentasjon: Et positivt og behandlingsstøttende miljø bør søkes etablert, bl.a. ved å sikre støtte fra sjefer, annet personell og klienter. Det materiale som tas i bruk, skal tilpasses alder, kjønn og kulturtilhørighet, og det skal legges opp til et interaktivt samarbeide. Det kreves klarhet i hva som skal behandles konfidensielt og hva som eventuelt må bringes videre i organisasjonssystemet.

Personale: De som gjennomfører tiltaket skal være egnet for oppgaven og ha tilegnet seg nødvendig kunnskap og kompetanse. Motivasjon og interesse, trygghet, varme og oppmerksomhet er viktige egenskaper, likeledes rettferdighetssans og konsekvens i forhold til normer og holdninger. Rollen som modell, en som andre kan etterligne og lære av, kan knapt overvurderes.

Samfunn: Et støttende nettverk utenfor institusjonen skal utvikles der det er mulig. Samarbeid med familie, hjemmemiljø og venner bør oppmuntres, og fiendtlighet, likegyldighet og kunnskapsmangel motvirkes.

9. Kontinuitet i programmer og andre tiltak

Kontinuitet skal søkes opprettholdt ved planlegging, iverksettelse og gjennomføring av tiltak i fengsel og friomsorg, og det skal være tydelige koblinger mellom faglige tiltak og regelverket. Tiltak i fengsel som har vist seg lovende med sikte på forebygging av nye overtredelser, skal samordnes og videreføres av friomsorgen for å øke effekten, og lette overgangen til et liv i frihet.

Kommentar: Friomsorgens formidlingsoppgave til offentlige og andre instanser for

å skaffe materiell og praktisk hjelp, må fremheves. Et rimelig utkomme og en plass å bo er nødvendig for å komme videre i livet. I noen tilfeller kan bistand fra Aetat, sosialkontor, trygdeetat, helsevesen og undervisningssystem være tilstrekkelig for å komme inn på rett spor. Vanligvis kreves det imidlertid noe mer, og en kombinasjon av "ytre" bistand og program eller samtaler som gir økt selvkunnskap og relasjonell kompetanse, kan være det som skal til for å lette integreringen i samfunnet. Ansvar og forpliktelser, delmål og fremdrift kan eventuelt nedfelles i en fremtids- og handlingsplan. Åpen kommunikasjon og et godt og fortrolig samarbeid mellom fengsel og friomsorg er vesenlig for rehabiliterende innsatser. Inntrykket er at regelverket om hvordan det skal forholdes stort sett er tilfredsstillende. Man bør imidlertid holde øye med om regelverket følges opp slik det er forutsatt.

10. Fortløpende kontroll

Det skal føres tilsyn med at programmer og andre faglige tiltak gjennomføres slik det er forutsatt, og at det er kyndige folk som står for arbeidet. Egnethet, utdanning av personell, støtte fra ledelsen, veiledning fra erfarne og dertil utdannede kolleger er viktige sjekkpunkter for å sikre seg at tiltakene følger evidensbaserte metoder og bidrar til at kriminalomsorgen når sine målsettinger.

Kommentar: Det er på sin plass å minne om at den kontrollaktiviteten som er skissert ovenfor forutsetter høy og relevant utdanning. Det blir opp til ledelsen å vurdere på hvilke måter slik kompetanse kan fremskaffes. Man kan tenke seg flere alternativer: Samarbeide med fagfolk utenfor etaten, tilsetting av psykologer og pedagoger i stillinger som har med fagutvikling å gjøre på sentralt, regionalt og lokalt nivå, eller styrking av intern kompetanse gjennom særskilte opplæringstiltak. Gjennom stillingsspesifikasjoner, lønssystemer og tilsettingsprosedyrer bør det synliggjøres at etaten tar sikte på å matche internasjonale fagmiljøer, bl.a. for å skaffe tilgang til oppdatert kunnskap for å kvalitets-sikre programmer og andre faglige tiltak.

11. Fortløpende evaluering

Evaluering av faglige tiltak forutsetter at kriteriene for suksess eller fiasko er klare. Det kan være tale om forebygging av ny kriminalitet og det kan være endringer i holdninger, atferd og ferdigheter som over tid antas å bidra til et godt sluttresultat. Forskningsinnsatser bør gjennomføres av velrenommerte eksterne og uavhengige forskere.

Kommentar: Det krever beslutninger på ledernivå om Norge (og en rekke andre land) skal bygge på internasjonal forskning, og eventuelt i hvilket omfang det skal settes

i verk nasjonale undersøkelser. Vi tror at mye av den evidensbaserte forskningen som allerede har funnet sted, med enkle grep kan tilpasses norsk kultur og lovgivning. Der hvor nasjonal forskings- og evalueringsinnsatser er ønskelig eller nødvendig, er forutsetningen naturligvis relevant kompetanse og kjennskap til tilsvarende undersøkelser i andre land.

MILJØARBEID

Sosial samhandling er grunnleggende for personlig utvikling. Samspill, kommunikasjon og tilbakemeldinger fra mennesker som er viktige i våre liv, kan i stor grad bidra til å bestemme vårt atferdsrepertoar. Prinsippene, kriteriene og teknikkene som er nevnt foran, gjelder – så langt de passer – også for et strukturert og systematisk gjennomført miljøarbeid. "(...) *it is the worthwhile noting that our comprehensive examination of the correctional interventions literature clearly shows that methods utilizing variations of the cognitive-behavioral approach produce mostly positive outcomes with offender populations*" (Lipton 2001). Metodikken må naturligvis tilpasses fengslenes og overgangsboligenes hverdagsmiljø og rutiner, og den situasjonen som til enhver tid foreligger. I "Forslag til retningslinjer og strategisk plan for faglige tiltak" (2003), står det bl.a.: "*Det sosiale liv i fengslet skal utformes slik at vi kan oppnå et helhetlig og sammenhengende læringsmiljø hvor problemløsning og mestring står sentralt, og hvor programmer og miljøarbeid gjensidig styrker og supplerer hverandre. Fengselsmiljøet byr på store faglige utfordringer som kan spenne fra å skape og opprettholde et støttende og utviklende klima, til å løse konflikter og konfrontasjoner på en sosialt akseptabel måte (...)*". Motivasjons- og endringsorientert miljøarbeid skal formidle hva "et vanlig liv" kan innebære, og

- "*Bidra til å nå målet om en kriminalitetsfri tilværelse og øke innsattes sosiale kompetanse.*
- *Bygge på interaksjon og samhandling mellom innsatte og ansatte.*
- *Bygge på en utforming og struktur som fremmer personlig vekst og læring.*
- *Supplere og følge opp programvirksomheten.*
- *Sørge for systematisk trening i sosiale ferdigheter.*
- *Oppøve ansvarlighet for egne handlinger.*
- *Lære innsatte å mestre dagligdagse aktiviteter og utfordringer.*
- *Styrke evnen til problemløsning og kritisk tenkning, og utvikle konstruktive væremåter*".

Kriminalomsorgen kan, her som ellers, hente kunnskap fra beslektete aktiviteter innenfor behandlingssektoren. Kognitivt miljøarbeid er i ferd med å etablere seg innenfor

psykiatrien, der det defineres bl.a. på denne måten: *“Kognitiv miljøterapi er en aktiv, strukturert, problemorientert, psykoedukationel og dynamisk behandlingsform. Den kognitive behandlingsmodell i miljøet gir patienten mulighet for å finne alternativer til uhensiktsmessige reaktionsmønstre og utvikle nye ferdigheter. (...) Der fokuseres på patientens tanker og følelser, hvorved patienten gjennom omstrukturering og refleksion velger annen adferd og etterhånden kan mestre vanskelige situasjoner”* (Oestrich og Holm 2001).

Som nevnt er arbeidsformene innenfor den kognitive-atferdsorienterte “skolen” mange og teoretisk godt fundert. En eller flere fremgangsmåter vil passe for de fleste, og det må brukes tid på å la klienten velge det som passer best for den prosessen han eller hun er inne i. En fremgangsmåte som er “trædd ned over hodet” fungerer vanligvis ikke så godt, og ikke overhodet der nødvendig kontakt og gjensidige respekt mangler.

UTKAST TIL FAG- OG UTDANNINGSPLAN/ CURRICULUM I KRIMINALOMSORGS- METODIKK

*“Det er først når vi er herre over et stoff,
når vi har det i hukommelsen,
at vi kan utføre et tankearbeid med det.
Vi kan ikke tenke med det som står i bøkene.”*

Helga Eng, professor i pedagogikk, (1938)

Ved utdanning og opplæring vil kriminalomsorgens ledelse måtte legge vekt på hvor lang utdanningstid som står til rådighet, hvor store ressurser etaten kan anvende og hva slags kunnskaper og ferdigheter man skal kunne forvente etter avsluttet opplæring. Har man eksempelvis to-tre år til disposisjon, slik forholdet er ved Fængselskolen og høyskolene, kan forståelig nok ikke ambisjonene legges for høyt med hensyn til teoretisk forståelse og faglig oversikt og dybde. Etter vår mening bør det satses på en opplæring som gir til beste ett sammenhengende og konsistent teoretisk rammeverk. Smakebiter fra all verdens tilnærminger kan lett motvirke integrasjon av den grunnkunnskapen som er nødvendig for forsvarlig yrkesutøvelse. Senere, når ferdighetene “sitter under huden” og teknikkene er blitt en del av ens handlingsrepertoar, kan tiden være inne til fordypning og utvidelse av perspektivet. En trygg profesjonell identitet bygger på vissheten om at man behersker sitt fag og mestrer det jobben krever.

Kriminalomsorgens fagfolk står overfor utfordringer av mer begrenset omfang enn de som jobber rent klinisk og terapeutisk. Prinsippet om ikke å skade, *primum nil nocere*, gjelder imidlertid også her som over alt ellers der man søker å yte medmennesker hjelp og bistand. Man må vite hva man gjør, skal gjøre og ikke gjøre.

I det følgende legger vi frem et utkast til mulig innhold i en fag- og opplæringsplan, som vi antar bør ligge til grunn for målrettet og tidsmessig endringsarbeid med lov- brytere:

a. Respekt, tro på endringer og empati. Klientens integritet kan utfordres, men ikke krenkes. Det må legges særlig vekt på at mange lov- brytere har hatt usikre tilknytningsforhold

gjennom barndom og oppvekst. Der det er mulig bør kontakten vare over tid og en viss følelsesmessig tilknytning kan søkes etablert. Det er viktig å minne om hva man bør ha i tankene i de "tyngste" tilfellene. Torgersen (1995) sier bl.a. følgende om behandling av antisosial personlighetsforstyrrelse: *"Behandleren bør umiddelbart arrestere all uærlighet og forsøk på svindel. Hvis ikke behandleren gjør det, vil pasienten miste respekten for ham, og behandlingen står i fare. På den annen side må han ikke ha noen illusjoner om et nært og fortrolig forhold. () Fengsel og straff er ubehag, derfor kan en se på alternative måter å leve på i stedet for en kriminell løpebane. (...) Gode råd om samfunnets spilleregler kan være viktige å få med seg for disse pasientene. (...) Konvensjonell moralisering vil skape avstand. Hvis behandleren imidlertid later som om han er mer moralsk fri enn han egentlig er, vil forakt bli resultatet. Å være en person som formidler samfunnets normer på en direkte og ærlig måte, som gir uttrykk for egne verdier uten å kreve at de skal deles av pasienten, vil sannsynligvis gi best effekt".*

b. Kartlegging, herunder problem- og situasjonsanalyser, gjøres initialt og i løpet av utviklingsprosessen. Nye erfaringer vil kunne gi endret retning og mål, og forandre takt og tempo. Kartleggingen kan omfatte kriminogene faktorer, materielle, psykologiske og sosiale behov, ressurser, beskyttelsesfaktorer og motivasjon. Ved et sammensatt problembilde kan det være nødvendig å foreta avgrensninger og prioriteringer. Kortsiktige og lite krevende delmål stimulerer motivasjonen. Det å få til noe og lykkes i å oppnå selv beskjedne mål, er noe av det viktigste for lyst til å gå videre til nye oppgaver. *Offender Assessment System*, som er under oppbygging i Norge, ser ut til å være et godt egnet risiko- og behovsvurderingsinstrument.

c. Struktur må etableres både hva gjelder tid, sted og varighet, og med tanke på form og innhold i endringsprosessen. Indre kaos og identitetsdiffusjon kan dempes ved faste ytre rammer og ved å erfare at egen atferd kan forstås i lys av hva som har skjedd tidligere i livet. Forståelse av årsak og virkning, at alt har en grunn, kan gi tilstrekkelig distanse til problemer og utfordringer som gjør en mer objektiv selvbedømmelse tilgjengelig. Struktur gir trygghet, som igjen gir tilfredshet og styrket motivasjon.

d. Realisme: Lov ikke mer enn du kan holde. Livet for en lovbrøyer – og livet som lovbrøyer – er vanskelig. Marginalisering og avvising, problemer med å skaffe og holde på en jobb, bolig eller skoleplass kan bidra til fastfrysing av livsstilen og selvoppfatningen. Det er uheldig om man bagatelliserer eller unngår denne type høyst reelle vanskeligheter.

e. Fasthold en aktiv, åpen og tydelig stil både som person og om måten du jobber på. Det kan være stimulerende å gå på oppdagelsesferd i egne livserfaringer, og å lese kartet på riktig vis. Unngå å stimulere til "overføring" hvor du kan bli tillagt mange roller, funksjoner og skikkelser som klienten har møtt gjennom livet. Vær i stedet deg selv, med gode og svake sider og med vilje til endring og læring. La deg ikke lokke inn i smiger eller surne til ved nedvurderinger. Vær konkret og jordnær. Unngå hemmeligheter, og vær tydelig på den rollen du har i strafferettspleien.

f. Satsning på ressursene og beskyttelsesfaktorene (salutogenesen): Dette må ikke oppfattes slik at problemfeltet kan overses. Det er tvert om nødvendig å gå gjennom hva som kan ha bidratt til situasjonen som klienten har havnet i, og hva som skal til for at han/hun kan komme ut av den. Når problemfeltet er klart, kan konstruktive alternativer ventileres og etter hvert realiseres. Endrings- og læreprosesser tar tid, ofte lang tid, og det er fristende å gå for fort frem. Sett små krav og sikt mot overkommelige delendringer, se bort fra langsiktige mål i prosessen. Bruk god tid på oppmerksomhetstrening for å finne ut hvor utfordringene ligger og hva som motiverer til et annet liv. Vær aktiv, nysgjerrig og spørrende. Unngå konfrontasjoner, bruk spørsmål og undring, og la klienten selv foreta resonnementene og trekke konklusjonene.

g. Nettverksbygging. Uten at det finnes eller skapes alternativer til kriminelle miljøer, kan det være særdeles vanskelig å finne seg til rette i en lovlydig tilværelse. Der familie, pårørende og venner har interesse og overskudd til å stille opp med støtte, prososiale verdier og tålmodighet, representerer de en uvurderlig ressurs. Kolleger, medstudenter, foreninger og lag kan by på tilhørighet og gjensidighet, på avkobling, glede og gøy. Formelle nettverk, gruppedeltakelse, selvhjelpsorganisasjoner og lignende, kan over tid bli viktige tilknytningspunkter og "ankere" for å holde seg på riktig side av loven.

h. Oppmerksomheten rettes mot handling og tenkning. De automatiske tankene som farer gjennom hodet uten at de blir skikkelig bevisste og kontrollerbare, krever detaljert gjennomgang. Drøft alternative måter å forstå og hanskes med en ubehagelig eller skremmende situasjon, og la klienten gradvis og forsiktig prøve ut nye væremåter i sitt faktiske liv. Selv om man ikke nødvendigvis skal dvele ved fortiden, kan tilbakeblikk være på sin plass, bl.a. for å forstå hvordan erfaringene i oppveksten kaster lys over nåværende handlings- og tankemønstre. Ved å oppdage sammenhenger, årsak og virkning, og å reflektere over atferdens funksjon, styrker man selvkontrollen og minsker offerposisjonen.

i. Lytt til følelsene og stimuler til refleksjon, til å knytte ord og begreper til følelsene. Verbalisering øker forståelsen av reaksjonsmønstrene, og gjør det lettere å holde styr på impulsene og trangen til spontant å omsette dem til handling.

Vær nøye med å skjelne mellom autentiske, forståelige og adekvate følelser, som bør komme til uttrykk, og erstatnings- og sekundærfølelser som skyldes fordreid persepsjon, misforståelser og kognitive feiltolkninger.

j. Sørg for henvisninger til offentlige eller private instanser eller enkeltpersoner som kan yte materiell og praktisk hjelp, og knytt tilbudene opp mot en endringsprosess. Samvirkeprinsippet (forvaltningssamarbeidet) som er knesatt i kriminalomsorgen bør anvendes fullt ut. Aetat, sosialomsorg, opplæringssektor, psykiatri og barnevern har lovpålagte oppgaver for alle landets borgere, og de har både ressurser og dyktige fagfolk å by på.

k. Stimuler til "kroppsvedlikehold". Fysisk aktivitet og riktig kosthold har stor betydning i en endringsprosess. Psykisk velbefinnende øker ved trening og mosjon, og kan styrke yteevnen og selvkontrollen.

I. Noen hyppig brukte teknikker ved utviklings- og endringsarbeid:

Oppmerksomhetstrening: Alt forandringsarbeid krever tid til selvrefleksjon og fordypning. Selve prosessen med "å få tak i" hva man tenker og føler, hva man vil endre på og hva man vil opprettholde, er produktiv i den forstand at resten av arbeidet glir lettere og blir mer konkret og målrettet. Hvordan skjønner klienten at han har et problem, hvordan registrerer han en truende situasjon, hvordan unngår han å handle uoverlagt? Ved å dvele ved tanker og finne ut hva følelsene forteller uten å flykte inn i ulike aktiviteter, er viktige skanser overvunnet. Kroppslige reaksjoner som overfladisk pust, svetting, hjertebank, plutselig sinne, hyperventilering og anspenthet gir ofte "vinduer" inn til hva vedkommende sliter med av personlighetsforankrete vansker.

Sokratiske spørsmål: "Jeg vet at jeg intet vet", var Sokrates utgangspunkt for den spørrende og undrende holdningen som preget hans samtaler med innbyggerne i Athen. Dialogen ble et hjelpemiddel til gjensidig hjelp til større erkjennelse, til å granske seg selv og finne sin vei i livet. Gjennom nysgjerrighet og oppriktig undring kan en slik samtaleform lede frem til innsikt og kunnskap basert på klientens egne ord og formuleringer.

Rollespill: Trene på uvante og ukjente situasjoner, gjenkjenne reaksjonstilbøyeligheter, prøve ut alternative roller og væremåter, slik at atferdsrepertoaret utvides

Rolleveksling: Bruke ulike vinklinger og innta forskjellige roller i samme situasjon for å øke reaksjonsvariantene ("Det er mange måter å være seg selv på"), og styrke empati og egeninnsikt.

Verbalisering: Bruke tid på å finne dekkende ord og uttrykk for tanker og følelser. Ord kan utsette og forhindre at impulser umiddelbart omsettes til handling. Språklig kompetanse kan medføre at selvkontrollen øker, og bidra til trygghet i mellommenneskelige forhold.

Hjemmeoppgaver: Skrive ned hva man tenkte, følte og gjorde før, under og etter en vanskelig eller farlig situasjon. Samme fremgangsmåte kan også benyttes ved gode erfaringer for å støtte en hensiktsmessig respons.

Avspenning og visualisering: Gå gjennom krevende situasjoner i fantasien, trene på å forestille seg gode løsninger i en avspent og trygg atmosfære. Effektiv stresshåndtering.

Modellering: Opptre slik at klienten kan etterligne og imitere væremåter og handlinger, og lære av det. Mange lovbrytere har hatt dårlige rollemodeller og det de opplever som autoriteter, vekker ofte negative forventninger. Ro, klarhet, tålmodighet, evne til å oppmuntre, løse problemer, lære bort sosiale ferdigheter og demonstrere vanlige omgangsformer, kan i høy grad styrke en utviklings- og læreprosess. De fleste av oss har vel lært på denne måten, gjennom å se, etterligne og øve på nye oppgaver og situasjoner. En del lovbrytere har til dels store problemer med språket, med lesing, skriving og uttrykks-evne. Her er modellering og sosial læring særlig viktig, og det er naturlig å fremheve verksbetjentenes særlige muligheter til å kombinere modellering med løsning av konkrete problemer, og slik skape et godt læringsmiljø.

Selvinstruksjon: Dette er for mange selve kjernemetodikken i kognitivt basert endringsarbeid. Det er viktig å registrere hva man sier til og om seg selv, om andre og verden for øvrig. Det er ikke hvordan man har det, men hvordan man tar det, het det før i tiden. Bli "alt" negativt og uoverkommelig ender det i depresjon og desperasjon. Ser man mulighetene og utfordringene, kan man lære og utvikle seg. Nye selvinstruksjoner kan gi spennende og overkommelige perspektiver og dempe urimelige krav til egne og andres prestasjoner. Mestrende selvinstruksjoner gir grunnlag for selvkontroll og følelseskontroll, økt selvtillit og bedre prestasjoner.

Selvrepresentasjon og moralsk resonnering, det å bestemme seg for hvilket bilde man vil gi av seg selv, hvilke tanker, moralske holdninger, følelser og handlinger man vil stå for, og hvilket forhold man ønsker til andre, er vesentlige komponenter i endrings-

prosessen. Ved å gjøre noe nytt og uvanlig, selv om det kjennes fremmed i starten, kan man tilegne seg nye måter å opptre på. Kanskje blir de naturlig etter hvert. Positive tilbakemeldinger fra andre har en forsterkende effekt som kan bidra til varierte og tilpassede mestringsresponseser.

Kroppslig tilnærming der fokus settes på kroppsholdning, respirasjon, avspenning, bevegelighet og "forankring". Å ha "begge beina på jorda" kan tolkes som uttrykk for jeg-styrke og evne til å stå i realitetenes verden. Kroppslig fleksibilitet, med utfoldelse og ekspansjon på den ene siden, og hemmende og kontrollerte bevegelser på den annen, er sterke virkemidler for å styrke selvkontrollen og identitetsopplevelsen.

Sosial ferdighetstrening gjennom gradert praksis, dvs. utprøving av nye væremåter i det virkelige liv. Små steg kan gi store forandringer, som igjen forsterker tilliten til at endring er mulig og kan kjennes befriende. Rett fokus mot de åpenbare læringsbehovene først, eksempelvis det å kunne vedlikeholde en bolig, vaske klær, sørge for personlig hygiene, ha en regelmessig døgnrytme, kunne kontrollere rusbruk etc.

Problemløsingsteknikker: Det skjer ganske ofte at klientene ikke finner hode og hale på sine vanskeligheter, det hele synes uoverkommelig og uhåndterlig. Oppsplitting av problemkomplekset, prioritering av oppgaver, bitvise løsninger, fremdrift og tidsplan kan læres, først i teorien, så i praksis. Systematisk trening frem til målet er nådd, er blant de sterkeste motivasjonsfaktorene. Psykobiologisk forskning støtter dette.

Fremgangsmåten og teknikkene som er skissert ovenfor er i tråd med anbefalingene fra evidensbasert intervensjonsmetodikk. Evidensen er fremkommet ved kartlegging av større populasjoner, og det er derfor viktig at praktikere er i stand til å tilpasse det generelt gyldige til det som passer for den individuelle klient eller situasjon. Har man imidlertid metodikken under huden, vil man langt på vei kunne hanskes med de faglige utfordringene man støter på i kriminalomsorgen, og i endrings- og utviklingsarbeid for øvrig.

AVSLUTNING

Det vil være et betydelig sprang fremover om kriminalomsorgen planmessig og systematisk bygget opp en riksdekkende fagetisk plattform for arbeid med straffedømte. En ressursfokuset og interaktiv modell for å motvirke ny kriminalitet foreligger, om enn i uferdig form og format. Så vel hensynet til samfunnets sikkerhet som til klientenes tilpasning til en sosial livsstil, tilsier økt tempo ved gjennomføringen. Et klart definert faglig fundament vil bidra til måloppnåelse, bedre etatsomdømme og større rasjonalitet ved bekjempelse av fremtidig kriminalitet.

KÅRE E. LEIKSETTS BAKGRUNN:

Sosionom 1964.

Videreutdanning i sosialt arbeids metodikk, individuelt og gruppe, tre år, deltid.

Godkjent veileder 1967.

Norsk institutt for psykoterapi, to år, deltid.

Opplæring og veiledning i gestaltterapi, realitetsterapi og transaksjonsanalyse.

Statens forvaltningshøgskole, 1985.

Bioenergetisk analyse og terapi (kroppsbasert psykoterapi), 5 år, eksamen 1988.

Ledelses- og organisasjonsutvikling, bl.a. ved Statskonsult, Bedriftsøkonomisk institutt, NTH og KRUS.

Medisin grunnfag, eksamen 1998.

Akupunktør, eksamen 2000.

Miljøterapeut på barne- og ungdomspsykiatriske behandlingshjem, og pleier for psykisk utviklingshemmete.

Bestyrer og underbestyrer ved behandlingshjem.

Sosialkurator, Skolepsykologisk kontor i Oslo, tre år.

Inspektør, Norges Vernesamband (friomsorgen), 1967.

Kontorsjef Oslo og Akershus vernelag.

Høgskolelektor 1988, kommisjonsvurdering.

Byråsjef i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling 1980, senere underdirektør og avdelingsdirektør samme sted.

Privat praksis som psykoterapeut og akupunktør.

Høgskolelektor og timelærer ved Diakonhjemmets sosialhøgskole og Høgskolen i Oslo.

Stipendiat ved Direktoratet for kriminalforsorgen, København.

Medlem av

Straffelovrådet.

Fengselslovutvalget.

Friomsorgens policyutvalg.

Friomsorgsutvalget, leder.

Representant i Europarådets underkomité for friomsorgssaker.

Hovedansvarlig for Stortingsmeldingen om kriminalomsorgen, St.meld.nr. 27 (1997-98).

Leder for utviklingen av kriminalomsorgens faglige strategi.

LITTERATURLISTE

American Psychiatric Association. *DSM-IV : Diagnostic and Statistic Manual for Mental Disorders*.

Andenæs, J. (2004). *Alminnelig strafferett*. Oslo: Universitetsforl.

Andrews, D. (1995). *The Psychology of Criminal Conduct and Effective Treatment*.
I: McGuire (ed): *What Works: Reducing Reoffending*. John Wiley & Sons Ltd.

Berge, T. & Repål, A. (2004). *Den indre samtalen. Kognitiv terapi i praksis*. Oslo:
Gyldendal akademisk.

Berg-Nielsen, T. S. (2004). *For mye, for lite, fordreiet – om emosjonell regulering*.
Kulturtidsskriftet Dyade.

Carter, J. (2003). *Correctional Psychology Basics. ICPAs Conference Proceedings*.

Cooke, D. J. & Philip, L. (2001). *To treat or not to treat? An Empirical Perspective*.
I: C. R. Hollin (ed.), *Handbook of Offender Assessment and Treatment*. John Wiley
& Sons Ltd.

Eskeland, S. (2000). *Strafferett*. Oslo: Cappelen akademisk forl.

Evang, A. (1986). *Utvikling, personlighet og borderline*. Oslo: Cappelen.

Evang, A. (1990). *Det vanskelige liv*. Oslo: Cappelen.

Freud, S. (1929). *Ubehaget i kulturen*. Oslo: Cappelen.

Friestad, C. & Skog Hansen, I. L. (2004). *Levekår blant innsatte*. Fafo-rapport 429.

- Gjerde, S. (2003). *Coaching*. Oslo: Fagbokforl.
- Gjærum, B, Grøholt, B, & Sommerschild, H. (1998). *Mestring som mulighet i møte med ungdom og foreldre*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Golding, W. (1954). *Fluenes herre*.
- Gullestad, S. E. (2001). Hva er evidensbasert psykoterapi? *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, nr 10.
- Hollin, C. R. (2001): To treat or not to treat? An Historical Perspective.
I: Hollin (ed.), *Handbook of Offender Assessment and Treatment*. John Wiley & Sons Ltd.
- Høiby, A. (2003). Fagintervjuet. *Aktuelt for kriminalomsorgen*, nr 3.
- Justisdepartementet (2003). "Forslag til retningslinjer og strategisk plan for faglige tiltak". *Fagutviklingsprosjektets forslag til Kriminalomsorgens sentrale forvaltning*.
- Kolloen, I. S. (2004): *Hamsun: Erobreren*. Oslo: Gyldendal.
- Lipton, D. S. (2001): Therapeutic Community Treatment Programming in Corrections.
I: Hollin (ed.), *Handbook of Offender Assessment and Treatment*. John Wiley & Sons Ltd.
- Løsel, F. (1995). The Efficacy og Correctional Treatment: A Review and Synthesis of Meta-evaluations. I: McGuire, J. (ed.), *What Works: Reducing Reoffending*. Wiley & Sons Ltd.
- Malt, U. F., Årslund, D. & Lund, A. (1999). *Biologisk psykiatri*. Oslo: Universitetsforl.
- McGuire, J. (1996). *Kognitiv-atferdsorienterte tilnærminger*. Universitetet i Liverpool.
(No. overs. Heid Nøkleby)

- McMurran, M. (2001). Offenders with Personality Disorders.
I: Hollin (ed): *Handbook of Offender Assessment and Treatment*. Wiley & Son Ltd.
- Moen, T. (2004). ADHD og omsorgssvikt (overskriften er usikker). *Dagbladet*.
- Mysterud, I. (2003). *Mennesket og moderne evolusjonsteori*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Norsk Psykologforening (2001). *Tidsskrift for Norsk psykologforening*. Redaksjonelt.
- Oestrich, I. & Holm, L. (2001). *Kognitiv miljøterapi*. Dansk psykologisk forlag.
- O'Rourke, A. (2002). *An Introduction to Evidence-Based Practice*.
- Patterson, F. (1998). *Reducing Offending: Towards more Effective Practice in Scotland*.
Rapport fra Kriminalvårdstyrelsen.
- Porporino, F. (2003). Re-framing "What Works" in Correctional Practice. *ICPAs Conference Proceedings*.
- Priestley, P. & McGuire, J. (1999). *En-til-en, et program for å redusere nye lovbrudd*.
KRUS. (No. overs.: Heid Nøkleby.)
- Rasmussen, K.(2003): Fagintervjuet. *Aktuelt for kriminalomsorgen, nr. 1*
- Schaanning, E. (2004). Menneskelaboratorium på universitetet? *Morgenbladet*.
- The International Corrections and Prison Association for the Advancement of Professional Corrections (2004). *Summary from Conference proceedings in Miami 26.31.oct. 2003*.
- Torgersen, S. (1995). *Personlighet og personlighetsforstyrrelser*. Oslo: Universitetsforl.
- Vaglun, P., Ekeberg, Ø., Finset, A., Hauff, E. & Moum, T. (2000). *Innføring i medisinske atferdsfag*. Oslo: Cappelen akademisk forl.

Vik, I. & Størksen, I. 2000: *Hyperkinesi hos voksne. En studie av innsatte i Oslo kretsfengsel*. Hovedoppgave UiO.

What Works. (2000): *The first report from the joint Prison and probation Accreditation Panel*. Great Britain: Home Office.

WHO, Statens helsetilsyn. (1999). *ICD-10. Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser*. Oslo: Universitetsforl.

Waage, L. (2004). Fagintervjuet. *Aktuelt for kriminalomsorgen, nr. 2*

Waaktaar, T & Christie, H. J. (2000). *Styrk sterke sider*. Oslo: Kommuneforlaget.

aktiv kriminalomsorg
- tryggere samfunn

Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS

Postadresse: Postboks 6138 Etterstad, 0602 Oslo • Besøksadresse: Teisenveien 5, Oslo
Telefon 23 06 71 00 • Telefaks 23 06 71 02 • E-post: krus@krus.no • Internett: www.krus.no